

DR ENVER REDŽIĆ

Nacionalno pitanje u političkoj aktivnosti socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine od drugog Kongresa do Kongresa ujedinjenja*

Poslije svoga Drugog kongresa, SDS BiH je sve glasnije isticala da se bori za interese cjelokupnog naroda, a ne samo za interese radničke klase, posvećivala je sve veću pažnju opštenacionalnim problemima, što je nalazilo svog odraza i u konkretnim akcijama i manifestacijama radnika u mnogim radničkim centrima. Sve češća je bila pojava da u svojim političkim demonstracijama radnici istupaju sa parolom protiv

*) Sa člankom PRIPREMANJE OSNIVANJE I DJELATNOST SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE BOSNE I HERCEGOVINE SA POSEBNIM OSVRTOM NA NJENO STANOVISTE PREMA NACIONALNOM PITANJU NA I i II KONGRESU (PRILOZI 9/2 — INSTITUT ZA ISTORIJU SARAJEVO — 1973, str. 163—226 — broj časopisa izašao je iz štampe krajem decembra 1974) ovaj rad čini jednu cjelovitu raspravu (završena je 30. III 1973), u kojoj se razmatra formiranje stavova i aktivnosti SDS BiH u oblasti nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini u razdoblju od osnivanja stranke 1909. do njenog zaključnog kongresa 1919. U našoj istoriografiji to je prvi pokušaj monografski cjelovite obrade naučnog problema. Valja napomenuti da su se tokom protekle tri decenije pojavili mnogi istoriografski prilozi u kojima se njihovi autori uzput i parcijalno dotiču ove istorijske materijale, dok su stanovište SDS BiH prema nacionalnom, odnosno jugoslovenskom pitanju potpunije razmatrali i obrađivali samo dr Vlado Strugar i dr Nikola Babić, ali obadvojica u kontekstu šire tematizirane istorijske problematike. Tako je o ovome pitanju najviše pisao dr Vlado Strugar u svojim knjigama:

1) SOCIJALNA DEMOKRATIJA O NACIONALNOM PITANJU JUGOSLOVENSКИH NARODA — RAD — BEOGRAD 1956. (prilog: SDS BiH O NACIONALNOM PITANJU SVOJE ZEMLJE str. 158—165).

2) JUGOSLOVENSKE SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE 1914—1918 — JAZU — ZAGREB — 1963. (prilog: SDS BiH sadržan je u glavi II — str. 113—187).

vlade, tiranije, nedemokratskog ustava,¹⁾ da se suprotstavljaju angažovanju radnika iz inostranstva i traže da domaće radništvo ima prednost pri zapošljavanju u domaćim preduzećima.²⁾ Pojačana aktivnost radničkog socijalističkog pokreta u borbi za poboljšanje ekonomskog položaja radničke klase, kao i njegova politička aktivnost, uvjeravali su vladu da je Socijaldemokratska partija u BiH čvrsto stala na noge, da ona povremeno isprobava svoju snagu organizujući štrajkove i političke radničke skupštine, što joj podiže ugled i doprinosi sve većem uticaju među radnicima. S druge strane, industrijalci i drugi vlasnici preduzeća i radionica svojom organizacijom nisu predstavljali nikakvu protutežu radničkim organizacijama. Zato je vlada bila primorana da administrativnim putem obuzdava socijaldemokratski radnički pokret.³⁾

Prihvatajući aneksiju kao relativno trajno stanje, a svakako kao stabilizaciju Monarhije u Bosni i Hercegovini, bogatiji sloj domaćih trgovaca, koji se tokom okupacije podigao u uslovima naglog razvoja prometa i konjunktura industrijske robe, nastojao je da ojača svoje pozicije u privrednom životu zemlje, pa se okretao industriji i uspio da uspostavi kontrolu i uticaj nad poslovanjem sitnih i srednjih industrijskih preduzeća. Polazeći od toga da ekonomski nije jaka, da bi mogla poći u bitku sa krupnom industrijom koja se nalazila u rukama stranih kapitalista, građanska klasa je svoje političko ponašanje usklađivala sa svojim mjestom u privrednom životu, pa je u najvećem dijelu ispoljavala lojalnost prema austrougarkoj upravi ili je sa njom saradivala. Takvo njeno držanje

3) SOCIJALDEMOKRATIJA O STVARANJU JUGOSLAVIJE — RAD — BEOGRAD 1965. (u glavi IV obrađuje se SDS BiH — str. 124—149).

O ovoj problematici dr Nikola Babić je pisao u svojim knjigama:

1) NA PUTEVIMA REVOLUCIJE — SVJETLOST — SARAJEVO 1972. (prilozi u glavi II:

1. Radnički pakret Bosne i Hercegovine i prvi svjetski rat. — 2. Doprinos radničkog pokreta Bosne i Hercegovine stvaranju jedinstvenog jugoslovenskog radničkog pokreta 1919. — 3. Radnička štampa u Bosni i Hercegovini kao istorijski izvor. Ova tri članka zapremaju prostor od str. 155—190.

2) RAT, REVOLUCIJA I JUGOSLOVENSKO PITANJE U POLITICI SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE BOSNE I HERCEGOVINE — VESELIN MASLEŠA — SARAJEVO 1974 (prilog: Stavovi Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine prema ratu, revoluciji i jugoslovenskom pitanju do prvog svjetskog rata — str. 84—162, glava III. Glava IV: Revolucionarna orijentacija Socijalističke stranke Bose i Hercegovine i stavovi prema stvaranju jugoslovenske države (1914—1918) — str. 162—209.

Ono što ovom prilikom želim da podvučem jeste moje uverenje da čak i eventualna mnogobrojnost naučnih priloga o ovoj problematici ne bi mogla biti razlog da se istorijska nauka njome iznova ne bavi, u težnji da je potpuniije istraži i naučno objektivnije prikaže i osvijetli. Otuda je sasvim normalno da se među istoričarima, koji se bave čak tematski formalno ispitom problematikom, neminovno javljaju razlike u interpretacijama i ocjenama određenih istorijskih procesa, fenomena i problema. Kada ovih razlika ne bi bilo, ne bi moglo biti stvarnog napretka ni u istoriografiji posebno, ni u nauci uopšte. Time, razumije se, nisam rekao ništa novo, već samo na taj način izrazio svoje mišljenje da se među istoričarima u nas već podugo izbjegava kritičko utvrđivanje razlika u pogledima i ocjenama kao i razvijanje seriozne i odgovorne nauke i polemike i kritike.

¹⁾ Arhiv Bosne i Hercegovine — Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu — dalje: ABH — ZV BiH — No 210 — Pr. BH/1911.

²⁾ ABH — ZV BiH — No 228914 — Präs./1910.

³⁾ ABH — ZV BiH — No 1037, Präs./1911.

pobuđivalo je SDS BiH da je optužuje zbog »mamelučkog« služjenja vladi i stranom kapitalizmu. Zbog saradnje građanskih političkih stranaka sa vladom u najvažnijim pitanjima političkog uređenja zemlje, SDS BiH je smatrala da one ne mogu u saboru predstavljati potlačeni narod BiH.⁴⁾ Okrenuta svojim uskim klasnim interesima, domaća buržoazija je otežavala položaj SDS BiH, koja je prema Glasu slobode bila primorana da veliki teret borbe protiv vlade nosi sama, umjesto da ga ponesu zajedno sve političke snage koje teže narodnom jedinstvu i slobodi. SDS BiH se često preko Glasa Slobode žalila što građanskim političarima i strankama mora da govori o tome šta su njihovi zadaci, podvlačeći pri tome da je buržoazija po svome društvenom položaju u zemlji prirodni protivnik vlade i austrougarskog kapitalizma, da u BiH nema mjesta nacionalnim borbama, jer u njoj živi samo jedan narod, a raspirivanje srpsko-hrvatskih sukoba vodi u bezumne šovinističke borbe, od kojih imaju koristi jedino »narodni neprijatelji — feudalci i vlada«.⁵⁾ Stoga SDS BiH neprekidno poziva domaću buržoaziju da se ne podvaja, već da gradi srpskohrvatsko narodno jedinstvo, da ne pravi kompromise sa »narodnim neprijateljima« — vladom i feudalcima, nego da se protiv njih bori sve do potpunog ispunjenja velikog istorijskog zadatka — narodnog ujedinjenja i oslobođenja. Istovremeno, socijaldemokrati naglašavaju da je to i njihov cilj i da u njegovom ostvarivanju treba da djeluju zajedno buržoaske stranke i SDS BiH, a on se može postići samo »u borbi protiv vlade, kao predstavnika zajedničkog stranog neprijatelja, austrougarskog kapitalizma i feudalizma i protiv domaćeg feudalizma«.⁶⁾ Socijaldemokrati su, bez sumnje, smatrali da je zavojevačka kapitalistička Austro-Ugarska Monarhija neprijatelj koji ugrožava opstanak i razvitak naroda BiH i da on može da ostvari svoje oslobođenje samo ako se ujedinjenim snagama bori protiv tog neprijatelja. Međutim, oni su takođe mogli da se osvjedoče da mnogi građanski političari, naročito saborski poslanici, vode »naopaku« politiku služenja »stranom neprijatelju«, zbog čega su ih kritikovali i optuživali, čineći to gotovo frontalno, pa bi se na osnovu njihovih ocjena političkih odnosa u zemlji mogao steći utisak da je dio domaćeg unutrašnjeg fronta koji se bori protiv »stranog neprijatelja« ostao ograničen na socijaldemokratsku stranku, dok njegov najveći dio predstavlja oslonac vladi i austrougarskom kapitalizmu i domaćem feudalizmu. Iako je SDS BiH znala da utvrdi područje saradnje sa građanskim političkim strankama, da označi dodirne tačke koje ih povezuju u borbi za narodno jedinstvo i oslobođenje, ona nije znala da u tome smislu djeluje praktično. Zbog toga je dolazila u sukob i sa onim snagama sa kojima je mogla da ostvari najbolju saradnju, pa i više oblike zajedničke borbe. Polazeći od rezolucije I jugoslavenske socijalističke konferencije, ona je unaprijed odbijala i svaku pomisao na autonomiju BiH, držeći se dogmatski ideje jugoslavenske nacionalne autonomije u okviru Monarhije, kao što se austrijska socijalna demokratija dogmatski držala Brnskog nacionalnog programa, odnosno njegove koncepcije integriteta Austro-Ugarske Mo-

⁴⁾ ABH — ZV BiH — No 1757 — Präs./1911.

⁵⁾ »Kakva borba treba da se vodi« — Glas Slobode, br. 14 — 15. februara 1911. str. 1.

⁶⁾ »Rot protiv srpstva« — Glas Slobode — br. 45 — 10. juna 1911. str. 1.

narhije. Tako je ona odbacila nacionalni program »Otadžbine« kao nedemokratski i šovinistički, zbog stanovišta (izraženog u ovom programu), prema kome je BiH trebalo da postane samostalna upravna oblast sa svima obilježjima države koja čuva svoju jedinstvenost i istorijsko-političku individualnost i u kojoj je vlada odgovorna demokratski izabranom saboru.⁷⁾ Za SDS BiH ovakav program bio je izraz partikularizma, koji ide »za razjedinjavanjem snage našeg naroda u Austro-Ugarskoj«, pa usljed toga može da bude stanovište samo protivnika narodnog jedinstva Srba i Hrvata.⁸⁾ Po ocjeni socijaldemokrata, partikularizam, šovinizam i nacionalne borbe najviše su razvijeni u BiH, jer u njoj narod nema demokratskih prava i sloboda. Štaviše, upravo »razuzdani nacionalizam«, koji raspiruju građanske stranke, onemogućava da se u BiH vodi uspješna borba za promjenu ustava i demokratizaciju cjelokupnog političkog života, kojom jedino može da se »obezbijedi opstanak i razvitak našeg naroda«.⁹⁾ Dosljedna stanovištu najšire demokratije u zemlji, SDS BiH se izjasnila protiv institucije zemaljskog poglavara kada se pokrenula diskusija o njenom jačanju, tražeći uspostavljanje vlade koja bi bila odgovorna samo parlamentu kao nosicu narodnog suvereniteta. To je nesumnjivo bio doprinos SDS BiH naporima u pravcu jačanja demokratskog faktora u političkim odnosima zemlje i slabljenja pozicija Zemaljske vlade kao nosioca

Izvršne političke vlasti Monarhije u BiH. Međutim, njena koncepcija demokratizacije političkog života sadržavala je u sebi gledište da je »u današnjim prilikama neumjesno baviti se državno-pravnim pitanjima«,¹⁰⁾ jer se time narodne snage rasipaju, što odgovara interesima vlade i feudalaca, umjesto da se one koncentrišu i jačaju u borbi za demokratska prava, koja su uvijek izraz i dokaz političke snage naroda.

SDS BiH odlučno se protivila svakom rješavanju državno-pravnog položaja BiH, koje je polazilo od partikularizma, uvažavalo bilo koji pojedinačni interes — srpski, hrvatski ili muslimanski — prenebregavalo stanovište socijalne demokratije i napredne buržoazije da su Srbi i Hrvati jedan jedinstven jugoslavenski narod, koji stoljećima teži svome jugoslavenskom jedinstvu. Otuda nikakav državno-pravni položaj BiH izvan jugoslavenske cjeline, saglasno »Tivolskoj« rezoluciji, ne može predstavljati rješenje jugoslavenskog pitanja. Kako, pak, rješenje jugoslavenskog pitanja u duhu »Tivolske« rezolucije ne predstoji kao neposredno realna mogućnost, to je besmisleno trošiti narodne snage u jalovim diskusijama o državno-pravnim pitanjima, nego ih treba koncentrisati na zadatke, čije će rješenje ubrzati ostvarenje socijaldemokratske ideje i programa jugoslavenskog jedinstva. U tom pogledu primarni značaj ima borba za ukidanje feudalnih društvenih odnosa i oslobodenje kmetstva, za demokratski ustav i uvođenje političkih sloboda, za uspostavljanje modernih ekonomskih i političkih odnosa, što znači definitivno izvlačenje BiH iz

⁷⁾ Otadžbina, Glas Slobode, br. 71, 9. septembra 1911, str. 1.

⁸⁾ Demokratski program, Glas Slobode, br. 72, 13. septembra 1911, str.1.

⁹⁾ Austro-ugarska kolera, Glas Slobode, br. 92, 22. novembra 1911, str. 1.

¹⁰⁾ Nekoja politička pitanja, Glas Slobode, br. 60, 2. septembra 1911, str. 1.

Vidjeti takođe — Hamdija Kapidžić: Bosna i Hercegovina u vrijeme austro-ugarske vladavine — Svjetlost — Sarajevo, 1968, str. 101—109.

višestoljetne društvene zaostalosti. Po ocjeni SDS BiH, u ovim zahtjevima podudaraju se interesi radničke klase sa interesima buržoazije, zbog čega socijalna demokratija tako uporno insistira na njihovom zajedničkom istupanju. Ona je bila čvrsto uvjerenjena da će, izložena opštepolićkom pritisku, vlada biti primorana da agrarno pitanje riješi u interesu kmetova i da pripremi novi ustav zasnovan na demokratskim pravima i slobodama građana. Međutim, ova ocjena SDS BiH nije dobila potvrdu u stvarnosti, jer buržoaske stranke, po njenom uvjerenju, nisu shvatile ni narodne, ni svoje buržoaske interese, nego su dozvolile vladi da ona određuje pravac građanske politike.¹¹⁾ Tako je nastojanjem vlade i nedostatkom jedinstva građanskih stranaka došlo do stvaranja hrvatsko-muslimanskog pakta, čiji je smisao, po SDS BiH, bio u tome da služi vladi i da u Saboru bude njen oslonac u provođenju političkog programa inspirisanog interesima zavojevaćkog austrougarskog kapitalizma. Usljed toga SDS BiH našla se u položaju da »sama vodi brigu protiv predstavnika stranog kapitala i protiv domaćih feudalaca.«¹²⁾ Ali, ona zbog toga nije izgubila nadu u uspjeh svoje borbe, već naprotiv, ističe se na III kongresu, uvjerenjena je da je shvatila svu važnost momenta u kome se nalazi cijela Monarhija, koju je, zahvaljujući socijalnoj demokratiji, zahvatila demokratska struja velike snage, što i socijaldemokratskom pokretu BiH daje podršku u njegovoj neravnoj borbi protiv nadmoćnog protivnika.

Dok buržoaske snage hrvatsko-muslimanskog pakta i jedan dio srpskih političara daju slobodne ruke zavojevaćkoj politici stranog, austrougarskog kapitalizma, SDS BiH je kao jednu od najvažnijih tačaka na svome III kongresu 10. i 11. jula 1911. postavila pitanje kolonijalne politike. To je bio značajan momenat u izgrađivanju njene nacionalne politike. U referatu Dušana Glumca »Kolonijalna politika« konstatuje se, na temelju analize ekonomske politike Monarhije u BiH od okupacije do kongresa, da je »sva politika zavojevaćkih vlada bila uperena kao što i danas protiv ekonomskog, kulturnog i političkog jačanja našega naroda, dok su svom snagom i brzinom izvođene sve ustanove i utvrde, koje štite austrougarski kapitalizam.«¹³⁾ Ova tvrdnja izvodi se iz obilja činjenica u oblasti austrougarske politike izgradnje željeznica, izvozne i uvozne trgovine, budžetske i poreske politike. na osnovu čega se ocjenjuje da su ekonomski izvori i mogućnosti BiH u osnovi podređeni zahtjevima austrougarskog kapitalizma. »Samo ono, ističe se u referatu, što štiti interese naših zavojevača, što štiti interese tih buržoazija, to se punom parom provodi i podržava u zemlji kod nas, a s tim se pogledima gleda s iste strane i na cijeli Balkan.«¹⁴⁾ Stoga se u kongresnoj rezoluciji podvlači da se u imperijalističkoj politici Monarhije nalazi glavni uzrok ekonomskog, kulturnog i političkog zastoja BiH i da austrougarska vlada svojim radom za interese moćnih klasa u obadviije polovine Monarhije

¹¹⁾ Arhiv KP BiH — tom II — Izvještaj Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, II stranaćkom kongresu 10. i 11. jula 1911, tr. 135.

¹²⁾ Ibidem.

¹³⁾ Arhiv KP BiH, II tom III — Kongres SDS BH — Kolonijalna politika — referat Dušana Glumca, str. 146.

¹⁴⁾ Ibidem.

sprečava pravilan ekonomski razvoj BiH. Zbog toga, polazeći od svoje ocjene imperijalističkog karaktera austrougarske politike u BiH, Kongres zahtijeva od stranke da nastoji »svim sredstvima koja joj stoje na raspoloženju, da se ekonomskom životu naše zemlje kao prvom preduvjetu za ojačanje otporne snage našega naroda protiv kolonijalnog pljačkanja, prokrči pravilan put, a za ojačanje industrijskog razvoja bez koj zemlja nema života...«.15)

Referat o kolonijalnoj politici koji je podnesen III kongresu SDS BiH i rezolucija koju je o tome pitanju Kongres usvojio pomaže potpunijem razumijevanju stanovišta SDS BiH o rješavanju nacionalnog pitanja u BiH, odnosno jugoslavenskog pitanja. Rezervi, koju je stranka ispoljila na II kongresu u pogledu austrougarskog okvira jugoslavenske nacionalne autonomije («konferencija je računajući s današnjim stanjem u Austro-Ugarskoj s obzirom na Jugoslovane...») pridružili su se novi elementi koji se nalaze u stavovima stranke o kolonijalnoj politici. Tu je u embrionalnom obliku prisutno shvatanje da je rješenje jugoslavenskog pitanja, odnosno oslobođenje Jugoslavena najdublje povezano sa borbom protiv austrougarskog imperijalističkog kapitalizma u BiH i na Balkanu. Međutim, u vrijeme III kongresa ni unutrašnji ni međunarodni položaj Monarhije, kao ni politički odnosi u BiH uopšte i položaj SDS BiH posebno nisu dozvoljavali da stranka u ovom obliku formuliše svoje gledište o rješavanju jugoslavenskog pitanja. Realno procjenjujući situaciju, Kongres je postavio pred stranku zadatak da radi na »ojačanju otporne snage našega naroda protiv kolonijalnog pljačkanja...«, pokazujući na taj način kako SDS BiH gleda na pravac razvoja narodne borbe u neposrednoj budućnosti.

Razvoj političkih odnosa u BiH, kao i drugim jugoslavenskim zemljama, pokazivao je veoma jasno da Austro-Ugarska Monarhija teži jačanju svoga položaja u njima, a posebno u BiH, odakle može najefikasnije da kontroliše situaciju na Balkanu, posebno u Srbiji i da onemogućava ujedinjavanje jugoslavenskih političkih snaga i njihovo povezivanje sa Srbijom, čega se politički vrh osobito bojao. Na toj liniji pojavila se inicijativa feldcejmajstera Oskara Potjoreka da se ojača položaj zemaljskog poglavara BiH, na kome se on nalazio od 1911. godine obavljajući istovremeno i funkciju komandanta XV i XVI korpusa austrougarskih trupa, koje su bile locirane u BiH i Dalmaciji. Svoje predloge Potjorek je, pored ostalog, objašnjavao potrebom proširenja zemaljske autonomije, posebno autonomnijeg položaja Zemaljske vlade za BiH u uslovima ustavnog sistema i oni su bili konačno usvojeni carevom odlukom od 1. aprila 1912. godine.16) Objedinjavanje funkcija zemaljskog poglavara i armijskog inspektora bio je ojačan i Potjorekov lični položaj i prestiž, što se odražavalo u njegovoj veoma agresivnoj politici prema Srbiji i prema jugoslavenskoj akciji u BiH.

S druge strane, u političkom životu BiH počelo je da se intenzivnije ispoljava jedno novo strujanje, nastalo kao reakcija na kompromise

15) Ibidem — Rezolucija — str. 151.

16) Dr Hamdija Kapidžić, n. dj. — Previranje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine, str. 110—111.

i oportunistički građanske nacionalne politike, koje je obuhvatalo omladinu i izražavalo njenu potrebu za političkim radikalizmom u pravcu jugoslavenskog nacionalnog ujedinjenja.

Dosljedna svojim zahtjevima za donošenjem novog, demokratskog ustava i uvođenjem političkih sloboda i demokratskih prava građana, SDS BiH suprotstavila se Potjerekovoj politici povećanja kompetencija zemaljskog poglavara, nalazeći u tome novo sredstvo protiv demokratizacije političkog života i tražila da se, umjesto jačanja položaja zemaljskog poglavara, organizuje i jača narodna samouprava i tako sprečava uplitanje i uticaj vojnog faktora u radu uprave i razvoju političkih odnosa.¹⁷⁾ Istovremeno, socijaldemokratska stranka pozdravila je pojavu omladine na političkoj sceni, u prvom redu zbog njene jugoslavenske koncepcije. Priliku za to pružile su joj demonstracije protiv terora, koji je nad demokratskim jugoslavenskim pokretom u Hrvatskoj sprovodio reakcionarni režim bana Cuvaja. Osvrćući se na ovu jugoslavensku omladinsku akciju, Glas Slobode je ovu solidarnost sa jugoslavenskim pokretom u Hrvatskoj objašnjavao činjenicom da je narod u BiH dio istog naroda u Hrvatskoj, usljed čega je borba protiv ugnjetavanja naroda u Hrvatskoj takođe i njegova borba.¹⁸⁾ To, međutim, ne može — tvrdi socijaldemokratski list — da shvati Zemaljska vlada, jer u njoj odlučuju Austrijanci i Mađari, u interesu jedne i druge polovine Monarhije, a ne u interesu BiH, prema kojoj se odnose kao prema koloniji. Svoj protubosanski i antidemokratski stav oni su pokazali gušenjem omladinskih demonstracija 19. II 1912, o kojima je Zemaljska vlada telegrafski obavijestila Zajedničko ministarstvo Finansija u Beču ističući da su demonstranti regrutovani iz redova učenika srednjih škola, radnika i hrvatske inteligencije.¹⁹⁾ Izvještavajući Zajedničko ministarstvo Finansija o ponovljenim demonstracijama sljedećeg dana, 20. II 1912, Zemaljska vlada je navela da je u njima zapaženo mnogo muslimanske omladine, ali je posebno naglasila da su ove demonstracije predstavljale uspjeh socijalne demokratije. »Karakter jučerašnjih demonstracija nije više bio čisto nacionalan, već je imao snažan socijalistički pečat.«²⁰⁾

Organi uprave i sarajevske policije istupili su brutalnim mjerama protiv demonstranata, riješeni da ne dozvole širenje akcije solidarnosti sa pokretom jugoslavenske omladine u Hrvatskoj i SDS Hrvatske protiv Cuvajevih nasilja. Lišena mogućnosti neposredne akcije u Saboru, SDS BiH je tražila od saborskih poslanika građanskih stranaka da u Saboru zahtijevaju uklanjanje najodgovornijih predstavnika policijskog sistema sa njihovih položaja Benka, Pitnera i Brodnika, smatrajući da je to samo najmanja satisfakcija za nemilosrdne policijske obračune i intervencije protiv demon-

¹⁷⁾ Promjene u upravi zemlje, Glas Slobode, br. 37, 23. marta 1912, str. 1.

¹⁸⁾ Demonstracije protiv tiranije u Hrvatskoj, Glas Slobode, br. 24-22. februara 1912, str. 1.

¹⁹⁾ ABH — ZV BiH — No 1153 — Präs./1912, Telegram ZV BiH Zajedničkom ministarstvu finansija — dalje ZMF u Beč 19. II 1912).

²⁰⁾ ABH — ZV BiH — No 1186 — Präs./1912, (Telegram ZV BiH od 20. II 1912, ZMF-a u Beč).

stranata, na čemu se mora insistirati.²¹⁾ Akciju podrške omladini i socijaldemokratima u Hrvatskoj nastavila je SDS BiH i poslije zavođenja komesarijata koji je imao zadatak da uguši jugoslavenski pokret u Hrvatskoj. U nizu ovih akcija značajno mjesto ima protestna radnička skupština održana u Sarajevu 14. V 1912. Glas Slobode pisao je da je ovoj skupštini prisustvovalo oko 3.000 radnika i građana, koji su, izražavajući solidarnost sa pokretom u Hrvatskoj protiv komesara Cuvaja, manifestovali visok stepen jugoslavenskog narodnog jedinstva.²²⁾ U ovoj socijaldemokratskoj skupštini Zemaljska vlada primila je iscrpan izvještaj kotarskog predstojnika dra Michalics-a. Tema skupštine bila je »Politički položaj u Hrvatskoj i socijalna demokratija«, o čemu je, izvještava Michalics, referisao Sreten Jakšić, nastojeći da objasni uzroke uspostavljanja komesarijata u Hrvatskoj. Po njegovom mišljenju, ti uzroci nalazili su se prvenstveno u silnom razmahu pokreta za jugoslavenskim jedinstvom, čiji su nosioci dačka omladina, radnici i napredni građani. Ovaj pokret teži istom cilju koji su već postigli mnogi narodi zapadne Evrope. Francuzi, Italijani, Nijemci, navodi Jakšić, odavno su ostvarili svoje ujedinjenje, dok austrougarske vlasti u jugoslavenskim zemljama Monarhije progone ideju i pokret nacionalnog ujedinjenja Jugoslavena kao zločin izdaje. Njima je iznad svega stalo do rasparčanoti Jugoslavena, jer je lako upravljati sa pocijepanim i razdvojenim narodom. Šovinističkim dijeljenjem naroda na Srbe i Hrvate, građanske stranke u BiH idu na ruku vladi, a Bosanski sabor je postao njen poslušni sluga, jer odobrava sve što vlada od njega traži. U duhu Jakšićevog izlaganja sačinjena je rezolucija koju je prihvatila ova radnička skupština. Okupljeno radništvo izrazilo je u rezoluciji svoje negodovanje i protest protiv »najbrutalnije tiranije koja se karakteriše time što je sva vlast predana u ruku komesaru Cuvaju... Zbog toga sarajevsko radništvo i građanstvo **podize najoštriji protest** protiv tlačenja naroda u Hrvatskoj i Slavoniji, koji je nama bratski i po sudbini i po nacionalnoj istovjetnosti.«²³⁾

Interesantno je da se u ovom momentu, kada se SDS BiH u neposrednoj političkoj akciji sve više angažuje u borbi za podizanje jugoslavenske nacionalne svijesti u radničkoj klasi, među vodećim socijaldemokratima javlja shvatanje da socijaldemokratska stranka svakim danom sve izrazitije »postaje narodna stranka, stranka najširih slojeva, koji također imaju interesa da se promijeni današnje društveno uređenje, jer su i oni u njemu eksploatisani...«²⁴⁾ Ali, podvlačeći svoj narodni karakter zbog uloge koju je na sebe preuzela u borbi za nacionalno ujedinjenje jugoslovenskog naroda, SDS BiH je istovremeno odbijala svaku podršku građanskim strankama koje navodno svojim »nacionalnim« radom služe »narodnim neprijateljima.«²⁵⁾

²¹⁾ Naš sabor i stanje u Hrvatskoj, Glas Slobode, br. 25, 24. februara 1912, str. 1.

²²⁾ Protest protiv komesarijata u Hrvatskoj, Glas Slobode, br. 59 - 28. majo 1912. str. 1.

²³⁾ ABH — ZV BiH — No 2685 — Präš./1912.

²⁴⁾ Radnička politika, Glas Slobode, br. 33, 14. marta 1912. str. 1. — U članku se govori o »narodnom« karakteru SDS BiH, iako ona 1912. godine obuhvata svega 2.445 članova (Arhiv KP BiH, tom II, str. 173).

²⁵⁾ Ibidem.

Širok, gotovo frontalan napad na građanske stranke na temelju ocjene da zanemaruju opštenacionalni interes, dobio je karakter principijelnog stanovišta SDS BiH u njenom radu na razvijanju i izgradnji svijesti naroda BiH o njegovom jugoslavenskom nacionalnom jedinstvu. Po njenom uvjerenju, tome nastojanju stajale su na putu dvije glavne prepreke: »Uobražena politička samostalnost balkanskih državnica s jedne i imperijalistički nasrtaji evropskog kapitalizma s druge strane jesu glavni uzroci radi kojih je jugoslavenski narod osuđen na bankrotstvo i to ponajviše prijeto da se taj narod nikad ne formira kao jedan nacionalni faktor.«²⁶⁾ U ovom gledištu SDS BiH očigledno se ispoljava uticaj austro-marksističke teze o apsolutnoj prednosti krupnih ekonomskih i državnih područja, kao i uticaj socijalističke ideje o balkanskoj federaciji, zbog čega ona u svakom nacionalnom pokretu vidi manifestaciju šovinističkog podvajanja, pa u skladu s tim uvjerenjem smatra da su balkanske »državnice« Srbija i Crna Gora samo »prividno politički samostalne«, dok su one stvarno zavisne, kao i sve druge jugoslavenske zemlje koje se nalaze u sastavu Monarhije. I kao što je »šovinistička« pocijepanost jugoslavenskog naroda u Austro-Ugarskoj prepreka njegovom nacionalnom ujedinjenju, tako i »uobražena politička samostalnost balkanskih državnica« stoji na putu jugoslavenskom nacionalnom jedinstvu. On se, međutim, može uspostaviti jedino uklanjanjem »umjetnih granica državnica« i formiranjem jedinstvenog ekonomskog područja jugoslavenskog naroda. Polazeći od ove teze, SDS BiH pristupa »zaokružavanju jugoslavenske Zajednice na prostoru velikom oko 600.000 km. gdje pod istim ekonomskim uslovima treba da živi 30.000.000 stanovnika«! Po uvjerenju socijaldemokratskih prvaka ostvarenje ove perspektive zavisi jedino da li će »nacionalni nosioci u pravo vrijeme shvatiti svoj zadatak na radu oko ekonomske zajednice naroda ili će svojom dosadašnjom politikom i dalje pogodovati zavojevačkom kapitalizmu Evrope...«²⁷⁾

Aktivnost SDS BiH u pravcu stvaranja jugoslavenskog jedinstva, kao i problemi koje je na tom planu donio politički razvoj u BiH, tražili su da socijaldemokratska stranka na svome IV kongresu (30. juna i 1. jula 1912) razmotri jugoslavensko pitanje u svijetlu konkretnih političkih odnosa i tendencija njihovog razvoja i da na osnovu cjelovitog razmatranja formuliše o njemu svoje stanovište. Citirani članak u Glasu Slobode Položaj Jugoslavena sadržavao je najvažnije elemente referata i rezolucije. U toku tri godine od svoga osnivanja SDS BiH je poklanjala jugoslavenskom pitanju izuzetno veliku pažnju. Ono se tako reći, nalazilo u samom fokusu njene aktivnosti. Po važnosti koju mu je pridavala, sa jugoslavenskim pitanjem u praksi Socijaldemokratske stranke može da se upoređuje još jedino ustavno pitanje, uključujući tu i borbu stranke za opšte, jednako, neposredno i tajno pravo glasa. U stvari, u radu Socijaldemokratske stranke ova dva pitanja se vrlo tijesno dodiruju i često prožimaju, čineći organsko jedinstvo i cjelinu socijaldemokratske politike. Sada su bili sazreli uslovi da jugoslavensko pitanje u svom širokom obliku dođe

²⁶⁾ Položaj Jugoslavena, Glas Slobode, br. 64 — 1. juna 1912. str.1.

²⁷⁾ Ibidem.

u dnevni red stranačkog kongresa, kako s obzirom na značaj koji je ono dobilo u političkom životu BiH, tako i s obzirom na stepen njegove idejno-političke obrade u SDS BiH.

Značajno je da Markić u referatu »Jugoslavensko pitanje i Socijalna demokratija²⁸⁾ govori o *Jugoslaviji*, pod kojom se podrazumijevaju zemlje Monarhije u kojima žive Južni Slaveni. Tu se kaže da je »bosanski proleterijat, ugledavši se u svoje klasne drugove u Jugoslaviji« postavio na dnevni red Kongresa jugoslavensko pitanje. U referatu se ponavljaju već poznati stavovi socijaldemokratske stranke, ali su njihove formulacije jasnije i oštrije. »U Bosni se proglašuje ustavnost, kojom se zakonjuje najcrnji apsolutizam... Južni Slaveni u ovoj Monarhiji idu sigurno i stalno svojoj propasti... Srbija, Bugarska i Crna Gora žive prividno samostalnim životom... Kada dakle pogledamo stanje svih Južnih Slavena, vidjećemo u kako mizernim prilikama oni žive. Spasiti se tih prilika mogu samo zajedničkom borbom i otporom protiv svega što im smeta napretku.²⁹⁾

Polazeći od teze o nesposobnosti buržoazije da riješi jugoslavensko pitanje, što je bio njen istorijski poziv i zadatak, Rezolucija IV Kongresa zahtijeva preuređenje Monarhije na principu nacionalne autonomije, ali tako **da unutar jedinstvenog gospodarstvenog područja, a bez obzira na historičke granice, bude svakom narodu garantovano jedinstvo, samostalnost i samovlada u svim političko-kulturnim pitanjima**«. Međutim, u pogledu položaja Jugoslovena, Rezolucija proglašava da je cilj Jugoslovena Austro-Ugarske »**potpuno nacionalno ujedinjenje**« pri čemu se podrazumijeva konstituisanje Jugoslovena kao »jedinstvenog naroda bez obzira na sve umjetno načinjene državno-pravne i političke ograde« koji teže »za zajedničkim životom **kao slobodna cjelina** unutar potpuno demokratske konfederacije naroda«. Za ostvarenje svoga cilja Rezolucija utvrđuje sljedeća sredstva: 1) **Uspostavljanje općeg, jednakog, tajnog i proporcionalnog prava glasa** koje čine temelj demokratskih političkih odnosa; 2) **Rad na stvaranju jedinstvenog narodnog kulturnog jezika**; 3) Započeti rad balkanske socijaldemokratske konferencije **spojiti** sa radom jugoslovenske socijalističke konferencije; 4) U tom smislu obrazovati **zajednički odbor** od predstavnika svih jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka u Monarhiji i svih socijaldemokratskih stranaka na Balkanu.³⁰⁾

Za razliku od rezolucije donesene na II kongresu koja se u pogledu državno-pravnog i nacionalnog pitanja postavila na stanovište »Tivolske« rezolucije, u referatu i rezoluciji IV kongresa o odnosu socijalne demokratije BiH prema jugoslavenskom pitanju istupa se sa tvrdnjom da Jugoslaveni u Monarhiji neizbježno idu svojoj propasti, od koje mogu da se spase samo borbom za *potpuno nacionalno ujedinjenje*, kojim će

²⁸⁾ Arhiv KP BiH, tom II; IV Kongres Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine (održan 30. juna i 1. jula 1912. godine u Sarajevu) — Jugoslavensko pitanje i socijalna demokratija — str. 189.

²⁹⁾ Ibidem, str. 189—190.

³⁰⁾ Ibidem, Rezolucija, str. 190—191.

biti prevaziđene »sve umjetno načinjene države i političke ograde«. Uklanjanjem tih ograda, koje su ih rasparčavale, otpočeće nova stranica u istoriji Jugoslavena, koji će »kao slobodna cjelina« ući u »demokratsku konfederaciju naroda«. Ovdje se postavlja pitanje teritorijalnog okvira ove konfederacije. Sudeći po ocjeni sadržanoj u referatu da Jugoslaveni u *Monarhiji* idu svojoj sigurnoj propasti i zatim imajući u vidu zahtjev, istaknut u Rezoluciji da se spoje započeta nastajanja jugoslavenskih i balkanske socijalističke konferencije, kao i zaključak da se obrazuje zajednički odbor od predstavnika jugoslavenskih i balkanskih socijaldemokratskih stranaka, čiji je zadatak da trajno djeluje u naprijed utvrđenom pravcu, tj. u pravcu stvaranja demokratske konfederacije naroda, može se s razlogom pretpostaviti da se po zamislima tvorca rezolucije njen okvir ne ograničava na Austro-Ugarsku Monarhiju, već da se on proširuje na veliko Podunavsko-balkansko područje. Na ovu pretpostavku naročito upućuju treći i četvrti stav Rezolucije, koji predstavljaju praktičan izraz gledišta o jedinstvu jugoslavenskog i balkanskog pitanja i jedinstvenom putu njihovog rješavanja.

Poslije Kongresa Glavni odbor SDS BiH uputio je rezoluciju o jugoslavenskom pitanju Glavnom odboru SDS Hrvatske i Slavonije pozivajući ga da njihove dvije socijaldemokratske stranke povedu zajedničku akciju u duhu kongresnih stavova o jugoslavenskom nacionalnom ujedinjenju. Glavni odbor SDS Hrvatske i Slavonije primio je ovaj prijedlog »na znanje«, ali je zajedničku akciju odgodio »za bolja vremena«. ³¹⁾

IV kongres SDS BiH, naročito rasprava o jugoslavenskom pitanju i stanovište koje je o njemu formulisano u kongresnoj rezoluciji pružili su organima uprave elemente za njihovu ocjenu da socijalna demokratija postaje aktivnija i da svojom agitacijom obuhvata sve šira područja državnog i narodnog života. Njihovi izvještaji o Kongresu sadrže interesantna zapažanja, prijedloge i sudove o radu SDS i njenom značaju u političkom životu zemlje. Prateći rad Kongresa, vladin komesar za grad Sarajevo u svojoj rezoluciji vladi izražava bojazan od »agresivnosti socijaldemokratskih masa« i zalaže se za »obuzdavanje socijal-demokratske agitacije« kojom SDS »ugrožava red i sprječava mirni razvoj«. On smatra da bi »tek poslije efekta takve akcije socijalna demokratija mogla biti stvarno upotrebljiv politički instrument«. ³²⁾ Zemaljska vlada je također poslala sličan izvještaj o IV konresu SDS BiH Zajedničkom ministarstvu finansija. Izvještaj sadrži vladinu ocjenu da agitacija socijalne demokratije »premašuje njenu snagu«, ali se istovremeno napominje da u datim okolnostima ta agitacija može biti neugodna i opasna. Zbog toga su, po njenoj ocjeni potrebne upravne mjere, stalno kontrolisanje aktivnosti

³¹⁾ ARPJ — Zbirka Vitomira Koraća — R. Br. 23. — Zapisnik sjednice Glavnog odbora od 27. srpnja 1912.

³²⁾ ABH — ZV BiH — No 3274/Paris. 1919. Vladin komesar za zemaljski glavni grad Sarajevo — No 429. Präs. Sarajevo 2. juli 1912 — Prezidijum Zemaljske vlade u Sarajevu.

tranke, organizacija i razvijanje konfidentske službe u partiji, otpuštanje sa posla socijalističkih agitatora i sl., kako bi se »socijaldemokratska agitacija držala u odmjerenim granicama«. ³²⁾

Interesantno je konstatovati da je Zajednički ministar finansija baron Burijan u ovom vladinom izvještaju zapazio njeno principijelno negativno stanovište prema socijalnoj demokratiji, koje je on smatrao neispravnim i upozoravao da nastojanja SDS BiH »unutar zakonskih okvira u mnogom pogledu zaslužuju pažnju«. Zbog toga je Burijan preporučio Zemaljskoj vladi da se izbjegavaju oštri postupci prema SDS, o čemu ona treba da vodi računa, naročito s obzirom na aneksiju BiH i na postojanje ustavnih garancija. Represivna sredstva protiv socijalne demokratije mogu se upotrijebiti, naglašava Burijan, samo u slučaju javnog ugrožavanja mira, reda, ratne opasnosti i sl. ³³⁾

Iako se razilaze u ocjeni opšteg značaja SDS BiH, spomenuti izvještaji, kao i Burijanov odgovor Zemaljskoj vladi, pokazuju da Zajedničko ministarstvo finansija Austro-Ugarske Monarhije i njegovi organi u BiH nisu pridavali posebnu važnost tadašnjoj kampanji bosansko-hercegovačke socijalne demokratije za jugoslavensko nacionalno jedinstvo, nego su ocjenjivali da je cjelokupna njena agitacija, u kojoj je veoma istaknuto mjesto imala ideja jugoslavenskog nacionalnog ujedinjenja, daleko prelazila njenu snagu i uticaj na politička zbivanja i tokove. U stvari, ovi izvještaji svojim najvažnijim elementima upućuju na zaključak da je organima austro-ugarske uprave i dalje bilo stalo do toga da istovremeno mjerama pritiska i tolerancijom njene opozicione aktivnosti djeluju da SDS BiH ostane u lojalnom odnosu prema režimu. Iako su se vladajući faktori nemilosrdno obračunavali sa jugoslavenskim pokretom u cijeloj Monarhiji, jer su u njegovom jačanju s pravom vidjeli opasnost za vitalne austro-ugarske interese, jugoslavenska orijentacija i kampanja SDS BiH, iako organima austrougarske vlasti u BiH nije bila po volji, nije im se činila ni opasnom sve dok je bila odvojena od nacionalnih pokreta u BiH pod vođstvom građanskih političkih stranaka.

Povezivanje jugoslavenske nacionalne ideje sa velikom konfederacijom naroda podunavsko-balkanskog prostora mogla je oduševiti vodstvo mlade i nejake bosanskohercegovačke socijalne demokratije, ali ova konstrukcija nije mogla zagrijati i u akciju pokrenuti radničku klasu i široke narodne mase u BiH, niti u drugim jugoslavenskim i balkanskim zemljama. To, međutim, nije smetalo vodstvu SDS BiH da se neumorno i predano zalaže za tumačenje i propagiranje stavova IV kongresa o sadržini jugoslavenskog pitanja i putevima njegovog rješavanja. Među priložima koje je s tim u vezi objavljivao Glas Slobode neposredno poslije Kongresa članak Sretena Jakšića Jugoslavensko pitanje i socijalizam ³⁵⁾ ima poseban značaj. Bilo je potrebno da se objasne neki kongresni stavovi, koji se nisu javljali ili su samo nagovještavani u prethodnim stranačkim doku-

³²⁾ ABH — ZV BiH — No 3274/Präs. 1912 -- Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč.

³⁴⁾ ABH — ZMF, No 1330. Pr. BH/1912.

³⁵⁾ Jugoslavensko pitanje i Socijalizam (S. J.) Glas Slobode, br. 85, 23. jula 1912, str. 1—2.

mentima o jugoslavenskom pitanju. Jedan od tih stavova govori da jedinstveni jugoslovenski narod čine Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari. Ova četiri »nacionalna« imena predstavljaju, po Jakšićevom mišljenju, prije svega potvrdu o političkoj pocijepanosti Jugoslavena, koja znači njihovu »neprocjenjivu štetu«, a »veliku korist za njihove tlačitelje«. Prednost koju bi Južni Slaveni dobili političkim ujedinjenjem, bila je Jakšiću i SDS BiH nepobitan dokaz o njihovom nacionalnom jedinstvu, a ona će, po njemu, postati stvarnost kada građanske stranke odbace svoj srpski i hrvatski šovinizam i praksom potvrde da su usvojile ideju narodnog jedinstva Srba i Hrvata. Ali, bez obzira na držanje građanskih stranaka, Južni Slaveni treba da teže svome jedinstvu. U tom pogledu zadatak SDS BiH naglašava Jakšić u prvom redu je da radi na narodnom jedinstvu Srba i Hrvata, dok je zadatak svih jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka da rade u smislu nacionalnog jedinstva svih Južnih Slavena. Rješavanje jugoslavenskog pitanja u cjelini, smatra Jakšić, ima dvije faze. U prvoj fazi treba da se postigne političko jedinstvo Jugoslavena u okviru Austro-Ugarske Monarhije, što zahtijeva njeno pretvaranje u federaciju slobodnih i nezavisnih naroda. Međutim, time ne bi bio u cjelini riješen jugoslavenski problem, »jer Jugoslavena ima mnogo i van Austro-Ugarske«. ³⁶⁾ Za ostvarenje političkog ujedinjenja svih Jugoslavena, onih iz Austro-Ugarske i onih iz »balkanskih državnica«, nije potrebno da se ruši Monarhija, već, prema kongresnoj rezoluciji, ona treba da se preuredi na federalnom principu i da tako preuređena sa federacijom balkanskih republika obrazuje veliku demokratsku konfederaciju naroda. U ovoj konfederaciji jugoslavenskom narodu pripada istaknuto mjesto i u njoj mu predstoji velika budućnost.

Ma koliko se činilo da nosi rješenje suprotnosti koje su se gomilale tokom dugog historijskog razvoja između velikih sila, naročito Rusije i Austro-Ugarske s jedne, i balkanskih država, s druge strane, ideja velike demokratske konfederacije naroda nije imala uporišta ni u nacionalnim pokretima Monarhije, ni u slobodnim i nezavisnim balkanskim državama. Ona je ostala u uskom krugu vrhova jugoslavenskih socijaldemokratskih partija, i bila nova potvrda odvojenosti socijaldemokratskog pokreta jugoslavenskih zemalja od matice nacionalnih pokreta u njima. Idealno, ona je otklanjala suprotnosti austro-balkanske i rusko-balkanske; realno, međutim, ona je ostala daleko od domašaja i uticaja na njihove konkretne oblike i manifestacije. Narodi u okviru Austro-Ugarske i Rusije nisu mogle spriječiti svoje vlade u njihovim balkanskim igrama, a narodi Balkana, naprotiv, stali su iza svojih vlada u borbi protiv Turske i njenom protjerivanju sa Balkanskog poluostrva.

Kada je otpočeo rat balkanskih država protiv Turske, SDS BiH je podigla zastavu mira i svu svoju aktivnost koncentrisala u protivratnoj kampanji. Tim putem ona nije pošla ni prva, ni sama, već zajedno sa balkanskim i jugoslavenskim socijaldemokratskim partijama. Odmah po izbijanju prvog balkanskog rata, Glas Slobode objavio je govor poslanika srpske SDS Dragiše Lapčevića, ³⁷⁾ koji je u Narodnoj skupštini istupio protiv

³⁶⁾ Ibidem, str. 2.

³⁷⁾ Balkanski rat i socijalna demokratija, Glas Slobode, br. 120, 12. oktobra 1912. str.1.

rata na Balkanu, jer je u njemu u prvom redu vidio interese evropskih kapitalističkih sila. »Mi naročito zebemo od politike koju Rusija i Austrija vode na Balkanskom poluostrvu. Te dvije države, najjače zainteresovane i neposredno zainteresovane na Balkanskom poluostrvu, nikad nam nisu bili prijatelji.«³⁸⁾ Lapčević je izjavio da je srpska SDS protiv rata na Balkanu kako zbog njegovih užasa tako i zbog strašnih posljedica koje će donijeti. Svoje protivratno stanovište SDS BiH je objašnjavala potrebom da se suprotstavi ratnoj histeriji šovinista i osvvetnika Kosova, kao i uvjerenjem da se u balkanskom ratu radi o interesima Rusije i drugih velikih sila, a ne o interesima balkanskih naroda, da se u nesreći na Balkanu vide prsti Rusije, koja je balkanske narode gurnula u rat u namjeri da zajedno sa Austro-Ugarskom podijeli čitav Balkan. Zbog toga ona poziva radničku klasu i narod u BiH u borbu protiv rata. »Mjesto rata, pisao je socijaldemokratski organ, treba da dođe da revolucije na Balkanu, koja bi ujedinila sve balkanske narode u balkansku federativnu republiku.«³⁹⁾

Poneseni idejom Prve balkanske socijaldemokratske konferencije, prvaci SDS BiH u svojoj mašti vidjeli su revolucionarne kolone sankilata, radnika, đaka i građana u Beogradu, Sofiji, Atini, Istanbulu, Bukureštu, kako poslije pobjede na barikodama marširaju i zauzimaju dvorske i vladine palate i proklamuju savez slobadnih i demokratskih balkanskih republika, a od krvavih prsta Rusije Romanova i Austro-Ugarske Monarhije Habsburga, blještavih poleta i kićenih uniformi balkanskih kraljeva i generala nisu vidjeli revolucionarno čišćenje Balkana od ostataka turskog feudalizma i vlasti dotrajale otomanke države. Sanjajući o revoluciji na Balkanu, koja treba da dođe i na svijet donese federaciju balkanskih država, vodeći ljudi SDS BiH gubili su iz vida da pobjeda saveza balkanskih država u ratu protiv Turske znači jačanje otporne snage balkanskih naroda protiv imperijalističkih težnji Rusije, Austro-Ugarske i drugih velikih evropskih sila na Balkanu.

Nije SDS BiH bila jedna socijaldemokratska stranka koja je gledala na rat balkanskih država protiv Turske. Naprotiv, sve balkanske socijaldemokratske partije smatrale su da će balkanski rat donijeti narodima Balkana još teži položaj i da će još više ojačati pozicije imperijalističkih sila na Balkanu, posebno Rusije i Austro-Ugarske. U »Manifestu balkanske socijalne demokratije protiv rata« kaže se da je balkanski rat »pustolovina«, u kojoj će, po njihovom uvjerenju, balkanske države izvući deblji kraj, dok će najviše koristi imati velike kapitalističke sile. Austrija će se dočepati Soluna, Rusija Bosfora i Dardanela, Engleska Arabije, Njemačka Anadolije, a Italija Južne Albanije. Zato su potpisnici Manifesta, socijalističke stranke u Turskoj i na Balkanu odlučni protivnici rata balkanskih država protiv Turske.⁴⁰⁾ Parolom »Balkan balkanskim narodima« protiv balkanskog rata oglasila se i austrijska socijalna demokratija.

³⁸⁾ Ibidem.

³⁹⁾ Mutni oblaci na Balkanu, Glas Slobode, br. 122, 17. oktobra 1912, str. 1.

⁴⁰⁾ Manifest balkanske socijalne demokratije protiv rata, Glas Slobode, br. 123, 19. oktobra 1912, str. 1.

Drukčije stanovište nije mogla zastupati ni SDS BiH, kojoj su odnosi na Balkanu bili svakako manje poznati nego npr. srpskoj i bugarskoj socijalnoj demokratiji.

Ipak, samo mjesec dana od početka balkanskog rata, u Glasu Slobode mogla su se zapaziti drukčija gledišta. Rat još nije bio završen, a u SDS BiH je prodiralo shvatanje da će pobjeda Balkanskog saveza iz osnova izmijeniti odnose na Balkanu, a posebno će ona biti »presudna po politiku u monarhiji... Uspjesi oružja u balkanskom ratu donijeće i nove prilike. Na prvom mjestu moraće Evropa, a poglavito Njemačka i Austrija priznati stvarnu likvidaciju Turske i prema državicama Balkana udariti novim putem.«⁴¹⁾ Ako hoće da pridobije simpatije svojih naroda, Austro-Ugarska će morati da se odrekne veleizdajničkih procesa i da omogući i podrži demokratizaciju unutrašnjih odnosa. To je najbolji način, pisao je Glas Slobode, »da se narodi u Monarhiji ne ugledaju na demokratsku Srbiju«, kao što je to, istovremeno, i »najbolja garancija za opstanak i dalji napredak« Austro-Ugarske.⁴²⁾

Koliko je rat više odmicao, a pobjeda zemalja Balkanskog saveza nad Turskom postajala izvjesnija, toliko je i protest SDS BiH protiv osvajačkih planova Austro-Ugarske na Balkanu bio jači. Da bi poraz Turske iskoristila za sebe i Srbiji spriječila izlazak na more, Austro-Ugarska je zahtijevala osiguranje puta za Solun, okupaciju i autonomiju Albanije, zauzimanje Novopazarskog Sandžaka. Preko svoga lista SDS BiH odlučno se protivila tim imperijalističkim namjerama Monarhije. »Mi najodlučnije poričemo Austro-Ugarskoj pravo da se miješa na Balkanu... Ako je Austro-Ugarskoj potrebna veza radi njene industrije i trgovine, ona je ima i može je još više razviti samo na jedan jedini ispravan način: redovnim trgovinskim ugovorima sa balkanskim zemljama.«⁴³⁾

Opasnost da balkanska kriza, pod uticajem miješanja imperijalističkih zemalja u odnose na Balkanu dovede do evropskog rata, neposredno je djelovala na socijalističku Internacionalu da krajem novembra održi svoj vanredni kongres u Bazelu. SDS BiH nije bila u mogućnosti da uputi svoje delegate na Bazelski kongres, pa je ovlastila šefa austrijske socijalne demokratije dra Viktora Adlera da je predstavlja,⁴⁴⁾ ali je sa velikim žarom prihvatila njegov Manifest, nalazeći u njemu snažnu i direktnu podršku svojoj borbi protiv balkanskih imperijalističkih planova Austro-Ugarske. Glas Slobode je sa posebnim zadovoljstvom propagirao stavove bazelskog Manifesta, koji su sadržavali zadatke socijaldemokratskih stranaka u Austro-Ugarskoj u onemogućivanju naroda podunavske Monarhije na Srbiju, kao i zadatke balkanskih socijalista u spriječavanju svakog ugnjetavanja Turaka i drugih naroda koji se nalaze u protivnom

⁴²⁾ Ibidem.

⁴³⁾ Austro-Ugarska i Balkan, Glas Slobode, br. 136, 19. novembra 1912, str. 1.

⁴⁴⁾ Kongresu Druge Internacionale — knjiga druga — Vanredni Međunarodni kongres socijalista u Bazelu 24. i 15. novembra 1912. Izdanje Rad. Beograd 1956, str. 518.

taboru. SDS BiH je pozdravila bazelski Manifest sa posebnim zadovoljstvom i zbog simpatija koje je Internacionala u njemu ispoljila prema balkanskim narodima.⁴⁵⁾

Zanimljivo je da se, zbog namjera velikih evropskih sila da balkanskim saveznicima oduzmu plodove njihovih pobjeda, SDS BiH vraća na stanovište s početka rata »da nije trebao rat protiv Turske, nego pomaganje revolucije u njoj i stvaranje demokratske federacije za odbranu protiv evropskog kapitalizma i imperijalizma«. ⁴⁶⁾ Bilo je sasvim sigurno da uslove mira na Balkanu poslije završenog rata neće određivati balkanske zemlje — pobjednice, već velike evropske sile koje konstantno imaju značajne interese na Balkanu, pa im je sasvim razumljivo, stalo da ih učvrste, a koliko je moguće i prošire. Ova stabilizacija velikih evropskih sila na Balkanu bila je za SDS BiH dovoljan razlog da obnovi svoju tezu kako na Balkanu nije bio potreban rat već revolucija, uprkos činjenici što se politička karta Balkana morala bitno izmijeniti. Štaviše, tu veliku promjenu odnosa na Balkanu SDS BiH je sasvim tačno uočavala, pa je uoči Bazelskog kongresa Socijalističke Internacionale tvrdila da su srpske i crnogorske pobjede dovele Austro-Ugarsku u veliku nepriliku, jer su zapriječile njeno dalje kolonijalno prodiranje na Balkan.

Ovakvo osciliranje u pogledu značaja i posljedica balkanskog rata uslovljeno je, prije svega, slabim položajem SDS BiH, čiji je rad austro-ugarska vlast u BiH mogla u svakom trenutku da zabrani. Slabljenje pozicija Monarhije na Balkanu koje dolazi kao posljedica jačanja nezavisnih balkanskih država, prije svega Srbije, poboljšavalo je uslove i činilo realnijom i bližom perspektivu ujedinjenja Jugoslavena, koje je u srpskim, crnogorskim i bugarskim pobjedama dobilo neslućeno veliku podršku. SDS BiH, međutim, nije se tom podrškom koristila u svojoj borbi za političko i nacionalno ujedinjenje Jugoslavena. To bi značilo opredijeliti se otvoreno na stranu Srbije, čime bi neizbježno bila dovedena u pitanje svaka mogućnost njenog djelovanja, što ona nikako nije željela. S druge strane, ona je sasvim ispravno zapažala da je rasplet balkanske krize u suprotnostima između sila Trojnog sporazuma (Engleska, Francuska, Rusija) i Trojnog saveza (Njemačka, Austro-Ugarska, Italija), kao i u suprotnostima između Monarhije i Srbije otkrivao tendencije realne i neposredne opasnosti evropskog rata.⁴⁷⁾

Dok se još vodio balkanski rat, SDS BiH je osjećala potrebu da se balkanske socijaldemokratske stranke okupe na svojoj drugoj konferenciji. U partiji je vladalo mišljenje da bi ova konferencija imala značaja u pogledu afirmacije socijalističkog stanovišta o rješenju balkanskog pitanja putem revolucije, a ne putem rata, u kome dolaze do izražaja interesi vlastodržaca, dvorova i buržoazije, a ne težnje naroda za demokratijom i slobodom. S tim u vezi Sreten Jakšić obraća se Tucoviću i pita ga da li Srpska SDS štogod poduzima za održanje II balkanske konferen-

⁴⁵⁾ Savjest čovječanstva, Glas Slobode, br. 144 — 7. decembra 1912, str. 2.

⁴⁶⁾ Pred završetkom balkanskog rata, Glas Slobode, br. 146 — 10 decembra 1912, str. 1.

⁴⁷⁾ Nova godina, Glas Slobode, br. 153 — 31. decembar 1912, str. 1.

cije.⁴⁸⁾ U drugom pismu Tucoviću on izražava strah da bi usljed držanja bugarskih socijalista za duže vrijeme mogla da zamre saradnja balkanskih socijaldemokratskih stranaka. Istovremeno Jakšić obavještava Tucovića o svojim kontaktima sa Koraćem, koji, po Jakšićevom uvjerenju, ne pokazuje želju da međupartijske odnose pomakne s mrtve tačke.⁴⁹⁾

Pobjede balkanskih država nad Turskom izazvale su plimu oduševljenja u redovima građanskih stranaka, porast i jačanje nacionalnih pokreta u BiH, naročito srpskog, kome je na čelu stajala Srpska Narodna Organizacija. Socijaldemokratski pokret, međutim, sve dublje se odvajao od nacionalnih težnji širokih masa srpskog naroda, koje su imale više potrebe da izraze svoje oduševljenje zbog pobjeda balkanskih saveznika nad Turskom, nego što su mogle da shvate socijaldemokratsku parolu o revoluciji na Balkanu. U jednom izvještaju Zemaljskoj vladi s početka 1913. godine vladin komesar za grad Sarajevo smatrao je potrebnim da iznese svoje mišljenje o slabljenju socijalističkog uticaja na radništvo u BiH, ističući da je to značajna prednost koju treba da imaju u vidu organi austrougarske uprave u ostvarivanju svoje politike u BiH.⁵⁰⁾

Poslije završetka I balkanskog rata, SDS BiH okreće se svojim standardnim temama koje su u političkom životu zemlje bile različitog intenziteta i stepena aktuelnosti, kao što su demokratizacija političkih odnosa, muslimansko pitanje, agrarno i jezičko pitanje itd. Zanimljivo je da je Glas Slobode u prvoj polovini januara 1913. u nastavcima prenio Rennerov članak objavljen u austrijskom socijaldemokratskom časopisu Der Kampf pod naslovom Austrija i Južni Slaveni. Renner je u ovom članku pogrešnom politikom bečko-peštanske vlade prema Jugoslavenima u cjelini objašnjavao neuspjeh Austro-Ugarske, koja je, kao »najveća jugoslavenska država« mogla da ostvari ujedinjenje Jugoslavena, kao što je vijek ranije Pruska uspjela da uspostavi nacionalno jedinstvo Nijemaca.⁵¹⁾

Među navedenim pitanjima koja su ispunjavala aktivnost socijaldemokratske stranke, novije je bilo jezičko pitanje, aktuelizirano u vezi sa pitanjem službenog jezika na državnim željeznicama. Naime, vlada je bila saglasna da se srpskohrvatski jezik uvede kao službeni jezik u svim državnim ustanovama i preduzećima izuzimajući u tome pogledu državne željeznice. Činjenica da su građanske stranke u Saboru zahtjevale da se na državnim željeznicama zvanično upotrebljava srpskohrvatski jezik i obadva pisma, latinica i ćirilica, predstavljala je za socijaldemokrate pozitivnu pojavu, u kojoj su oni vidjeli napredak u pravcu uklanjanja šovinističkih sukoba u saborskom radu građanskih stranaka.⁵²⁾ S obzirom na

⁴⁸⁾ Arhiv Srbije, Zbirka Dimitrija Tucovića — dalje: ZDT, 94a — Jakšić Tucoviću — Sarajevo, 10. decembra 1912.

⁴⁹⁾ Arhiv Srbije — ZDT 94 — Jakšić—Tucoviću, 28. XII 1912.

⁵⁰⁾ ABH — Vladin komesar za zemaljski glavni grad Sarajevo — Nr. 189, Präs. Prezidijumu Zemaljske vlade za BiH u Sarajevu — 4. II 1913.

⁵¹⁾ Karl Renner Austrija i Jugoslaveni, Glas Slobode, br. 3 — 7. januara 1913, i br. 4, 9. januara 1913.

⁵²⁾ Jezičko pitanje, Glas Slobode, br. 6 — 14. januara 1913, str. 1. — Iscrpno o tome piše dr Dževad Juzbašić u svojoj knjizi Željezničko pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat — Svjetlost — Sarajevo 1973.

to da je sa stanovišta SDS BiH jezik osnovno obilježje narodnosti, a jezičko pitanje najvažniji element u »kompleksu unutrašnjih« nacionalnih »pitanja«, saglasnost građanskih stranaka u saboru u pogledu jezičkog pitanja značila je bosanskohercegovačku socijalnu demokratiju veliki korak naprijed u ostvarivanju srpsko-hrvatskog, odnosno jugoslovenskog jedinstva. Zbog presudnog značaja srpsko-hrvatskog jezika u tome smislu, socijaldemokratska stranka je smatrala da jezičko pitanje ima karakter ustavnog pitanja i da mu zbog toga treba dati odgovarajuće mjesto u ustavu.⁵³⁾

Uspjesi Srbije u ratu protiv Turske povećavali su sve više nervozu i razdraženost agresivnih protusrpskih snaga u vrhovima Monarhije, koje se nisu odrekli misli da jednog dana i Srbiju priključe Austro-Ugarskoj. Među njima svojim militantnim i agresivnim držanjem protiv Srbije naročito se izdvajao zemaljski poglavar BiH general Oskar Potjorek, koji je pripadao ratnoj partiji prestolonasljednika Franca Ferdinanda i načelnika generalštaba Konrada von Hötzendorfa. Oduševljenje srpskih političkih krugova, kao i čitavog srpskog nacionalnog pokreta u BiH zbog zauzimanja Skoplja i Skadra, on je ocjenjivao kao izrazitu protudržavnu manifestaciju i uporno je zahtijevao da se u BiH proglasi iznimno stanje u uvjerenju da predstoji neminovan obračun sa Srbijom i Crnom Gorom. Pošto je na prijedlog zajedničkog ministra finansija Bilinskog car 1. maja 1913. odlučio da se proglasi izvanredno stanje u BiH, Potjorek je 3. maja 1913. objavio odredbe izuzetnih mjera i odmah pristupio njihovom rigoroznom sprovođenju. Zajedno sa srpskim organizacijama na udaru su se našla socijalistička društva i organizacije. Uspostavljanje iznimnog stanja trebalo je da onemogući svaki oblik otpora srpskog nacionalnog pokreta i socijalističkog radničkog pokreta imperijalističkim namjerama Monarhije prema Srbiji. Kako je ubrzo poslije toga skadarska kriza, koja je bila povod ovom koraku u BiH, riješena predajom Skadra međunarodnoj komandi, car je ukinuo iznimno stanje u BiH 13. maja.^{53a)}

U vezi sa raspuštanjem socijaldemokratskih organizacija i društava, inicijativom prvaka Glavnog radničkog saveza i Glavnog odbora SDS BiH došlo je do veoma živih kontakata sa vođstvom austrijske socijalne demokratije. Odmah poslije obustavljanja aktivnosti socijalističkih radničkih organizacija, SDS BiH se obratila šefu austrijske socijalne demokratije dr Viktoru Adleru da socijalistički pokret Austrije i Socijalistička Internacionala pruže zaštitu i pomoć radničkom pokretu BiH. Odgovarajući na ovaj zahtjev, Adler je savjetovao bosanskohercegovačkim socijalistima da trenutno ostave na miru pitanje političke organizacije, a da u vezi sa odobrenjem statuta sindikalnih saveza posjete vladinog komesara za grad Sarajevo Kolasa i da mu predoče kako je u njihovom uzajamnom interesu da se što je moguće jednostavnije riješi to pitanje, a posebno da se tom prilikom obavijeste o gledištu upravnih organa

⁵³⁾ Arhiv KP BiH — tom II, V kongres Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine (održan 2. novembra 1913. godine u Sarajevu) — Izvještaj Glavnog odbora SDS BiH, str. 217.

^{53a)} Vidi H. Kapidžić, n. dj. — Skadarska kriza i izuzetne mjere u Bosni i Hercegovini u maju 1913, str. 155—198.

u pogledu karaktera promjena u statutima.⁵⁴⁾ U sljedećim pismima Raušer upozna je Adlera o primanju imovine radničkih organizacija, pripremanju izmjena u statutima, teškom stanju radničkih organizacija — naročito u provinciji, proganjaju glavnog urednika lista i na kraju traži materijalnu pomoć za list i stranku od austrijske i drugih evropskih socijalističkih partija.⁵⁵⁾ Odgovarajući Raušeru na njegova pisma od 4. i 5. jula, kao i na pismo predstavništva partije od 8. jula, Adler mu saopštava da je iz razgovora koje je imao sa funkcionerima Zajedničkog ministarstva finansija stekao utisak da oni žele da žive u miru sa SDS BiH. Zbog toga Adler savjetuje bosanskohercegovačkim socijaldemokratima da se u statutima odreknu spominjanja štrajka, pošto je na osnovu bosanskog kaznenog zakona štrajk zabranjen, zatim da se u listu što je moguće više uzdržavaju i, napokon, dok se potpuno ne smire prilike na Balkanu, da ne daju vlastima povoda za strahovanje od štrajka, rezistencije i sl.⁵⁶⁾

Pošto je bio obaviješten o teškom položaju radničkog pokreta u BiH, u koji je bio doveden uvođenjem iznimnog stanja, Adler je preduzeo korake u Zajedničkom ministarstvu finansija i Parlamentu da se radnička društva i organizacije u BiH vrate što prije i sa što manjim oštećenjem u prethodne uslove rada. U vezi sa Adlerovom intervencijom, Potjorek je obavijestio Zajedničkog ministra finansija Bilinskog da će radničke organizacije moći ponovo da pristupe svome konstituisanju pošto se izvrši revizija njihovih statuta.⁵⁷⁾ Međutim, na osnovu držanja socijaldemokrata, Potjorek je stekao utisak da oni ne uzimaju ozbiljno vladin zahtjev za podnošenje novih statuta i da neće da se reorganizuju na bazi postojećeg »nazadnog zakona o udruživanju.⁵⁸⁾« Zalažući se za obnovu rada radničkih društava i organizacija u BiH, socijaldemokratski poslanici Adler, Seitz i Pernerstrofer uputili su interpelaciju austrijskoj vladi, koja je značajna kako u pogledu metoda i pravca kritike vladine jugoslovenske politike, tako i s obzirom na mišljenje vodećih austrijskih socijaldemokrata o nacionalnoj strukturi SDS BiH i njenoj političkoj orijentaciji. U svojoj interpelaciji upućenoj 15. maja 1913. prvaci austrijske socijalne demokratije kažu da se u momentu, kada su Austriji potrebne simpatije balkanskih naroda, Čuvaju u Hrvatskoj pridružuje još gori Čuvaj u BiH u licu zemaljskog poglavara Potjoreka. »Da bismo držali daleko srpske ili crnogorske bande, mi smo imali u Bosni dovoljno bajoneta i bez iznimnog stanja... Iznimno stanje u Bosni i u Hrvatskoj, u vrijeme kada je, zahvaljujući pobjedama na bojnopolju, nabujala samosvijest srpskog naroda, nije sredstvo da se savlada srpski iredentizam, ona je sredstvo da ga proizvede... Od svih partija u BiH socijalna demokratija je najmanje sumnjiva da bude oslonac srpskoj nacionalističkoj propagandi. Socijalna demokratija u BiH je ogranak organizacija internacionalne socijalne demokratije. Ona stoji u borbi protiv svake nacionalističke

⁵⁴⁾ Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung — Wien — Adlerarchiv — Adler Raušeru — Wien, 19. maja 1913.

⁵⁵⁾ Adlerarchiv — Raušer Adleru — dva pisma, Sarajevo 6. juna 1913.

⁵⁶⁾ Adlerarchiv — Adler Raušeru — Wien, 17. juli 1913.

⁵⁷⁾ ABH — ZMF — Privat registratur No. 524/1913.

⁵⁸⁾ ABH — ZV BiH — No 3197/1913.

agitacije, u ratnoj krizi ona je slijedila politiku, koja je bila identična politici austrijske i ugarske socijalne demokratije, politiku, koja nije poznavala nikakav drugi cilj osim očuvanja mira. Njeno članstvo u većini nije uopšte srpsko. Njoj u velikom broju pripadaju Hrvati, Muhamedanci, a naročito austrijski i ugarski državljani, pošto veoma mnogo austrijski i ugarski državljani traže i nalaze rada u Bosni. I uprkos svemu tome bosanska Zemaljska vlada upravila je svu žestinu svoga napada protiv radnika BiH. . .⁵⁹⁾

Istovremeno sa austrijskim, i češki socijaldemokratski poslanici Nemeč, Tomašek, Tusar i drugovi interpelirali su ministra predsjednika Zajedničke vlade i tražili da u Parlamentu iznese razloge za naredbu o iznimnom stanju u BiH. Njihova interpelacija naglašava sljedeće momente: « . . . Posljedice iznimnog stanja usmjerene su u prvom redu protiv socijal-demokratske partije i njenih institucija, iako ova principijelno stoji na Brnskom nacionalnom programu i Ljubljanskoj rezoluciji, u kojima se zahtijeva autonomija svih naroda. . . Socijaldemokratska stranka je sasvim neosnovano raspuštena. . .⁶⁰⁾

Oslanjajući se na Potjorekov izvještaj Bilinskom od juna 1913.⁶¹⁾, ministar predsjednik Zajedničke vlade odgovorio je na ove interpelacije 24. juna 1913. Njegov odgovor sadržao je sljedeće stavove: 1) Izuzetno stanje proglašeno je u situaciji koja je prijetila ratom i bilo zasnovano na paragrafu 20. Zemaljskog ustava BiH, — 2) Povod za raspuštanje socijalističkih udruženja dala su mnoga zapaženija preokračanja njihovog statutarnog kruga djelatnosti i njihovo potvrđivanje na političkom polju, iako to statuti izričito isključuju. — 3) Što se tiče SDS BiH, ona pravno nije ni postojala, pa je bilo logično da se zabrani njena djelatnost u razdoblju naređenih iznimnih odredaba.⁶²⁾

Interpelacije austrijskih i čeških socijaldemokratskih poslanika učinile su da se u širokoj javnosti monarhije čuje glas o položaju socijalističkog radničkog pokreta u BiH i istovremeno su doprinijele bržem odobravanju rada socijalističkih organizacija. Na svome V kongresu SDS BiH je izrazila zahvalnost dru Viktoru Adleru i Antoninu Nemeču na njihovom zalaganju i pomoći koju su pružili bosanskohercegovačkom socijalističkom pokretu u teškoj situaciji izvanrednog stanja i naglasila njihovu zaslugu što su iznimne mjere tako brzo ukinute.⁶³⁾

U vezi sa izloženim momentima osnovano je konstatovati da je u kritičnoj situaciji na Balkanu, koja se posebno zaoštravala agresivnim držanjem Austro-Ugarske Monarhije prijeteci da se pretvori u rat širokih razmjera, austrijska socijalna demokratija nastojala je da stabilizuje i ojača svoj uticaj u socijalističkom radničkom pokretu BiH, u čemu je

⁵⁹⁾ ABH — ZMF — No. 929. Pr. BH/1913.

Haus der Abgeordneten — 141 Sitzung der XXI Session am 15 Mai 1913.

⁶⁰⁾ ABH — ZMF od No. 929. Pr. BH/1913.

⁶¹⁾ ABH — ZV BiH — No. 3482/Präs. 1913.

⁶²⁾ ABH — ZMF — No. 929 — Pr. BH/1913.

⁶³⁾ Arhiv KP BiH, tom II, V Kongres Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine (održan 2. novembra 1913, god. u Sarajevu) — Obrazložnje Izvještaja Glavnog odbora str. 236.

neosporno imala izvjesnog uspjeha. Međutim, iznimne mjere i obnavljanje rada socijalističkih organizacija pod uslovima koje je određivao, poslužile su režimu u težnji da ih stavi pod svoju čvršću kontrolu i tako u većoj mjeri u njima učvrstili svoj uticaj.⁶⁴⁾

Mir koji je poslije pobjede balkanskih saveznika nad Turskom zaključen 30. maja 1913. bitno je izmijenio političku kartu Balkana, ali se pokazao bremenit novim konfliktima. Teritorijalni spor balkanskih država sa Bugarskom oko pitanja koja je Londonski mirovni ugovor ostavlja saveznicima da riješe međusobnim sporazumom razvijao se u pravcu novog balkanskog rata. SDS BiH ponovo se našla u situaciji da proklamuje svoje proturatno stanovište u duhu Prve balkanske socijalističke konferencije, odnosno njene ideje o balkanskoj federaciji. U tom smislu već je bila istupila srpska SDS sa deklaracijom protiv rata i za zajednicu balkanskih naroda u federaciji balkanskih republika.⁶⁵⁾ Prije izbijanja ratnih neprijateljstava, Glas Slobode pojavio se sa socijaldemokratskom kritikom politike balkanske buržoazije tvrdeći da je ona suprotna nacionalnim interesima balkanskih naroda i da »gura čitav Balkan u naručje velikih evropskih sila«. Suprotno tome, prema socijaldemokratskom stanovištu, na Balkanu je ispravna ona nacionalna politika koja je okrenuta protiv rata i međusobnog istrebljivanja balkanskih naroda i koja se zalaže za stvaranje zajednice balkanskih naroda u balkanskoj federaciji.⁶⁶⁾ Nije teško zapaziti da Glas Slobode insistira na Rezoluciji Balkanske socijalističke konferencije, pri čemu navođenjem protivratne Deklaracije srpske SDS želi posebno da naglasi solidarnost SDS BiH sa Tucovićevom socijaldemokratskom partijom.

Želja koju je SDS BiH izrazila, dok je trajao prvi balkanski rat, da se održi druga balkanska socijaldemokratska konferencija, nije se ostvarila. Socijaldemokratske partije balkanskih zemalja nastavile su da propagiraju Rezoluciju svoje prve konferencije, naročito ideju balkanske federacije, ali nisu bile u stanju da prevladaju suprotnosti koje su se ispoljavale još u Beogradu januara 1910. Socijaldemokratske stranke u balkanskim državama nisu mogle da pokažu akciono jedinstvo i da se ozbiljnije suprotstave ratnom obračunu koji su pripremali njihovi režimi. Kada je izbio drugi balkanski rat, SDS su ostale na terenu propagande balkanske federacije, iscrpljujući svoju aktivnost pretežno u osudi dinastija, buržoazije, militarizma i rata, nespreme za konkretne praktične korake u smislu njihovih načelnih stavova. Glas Slobode i partijski prvaci ponovo su potvrdili koliko je SDS BiH bila odvojena od antiaustrijskih stremjenja i snaga nacionalnih pokreta u BiH. Oni su se zadovoljili time što su mogli da pokažu kako čvrsto stoje na principima Rezolucije beogradske konferencije, jer poslije iznimnog stanja nisu ni imali snage za konkretnu akciju kako zbog situacije u sopstvenim redovima, koji su bili uzdržani i oslabljeni, tako i zbog opšteg stanja u zemlji, koju je pritis-

⁶⁴⁾ Hamdija Kapidžić, n. dj. str. 194.

⁶⁵⁾ Rat ratu! Mir među narodima, Glas Slobode, br. 62, 3. juna 1913, str. 1.

⁶⁶⁾ Nacionalna politika balkanske buržoazije, Glas Slobode, br. 67, 14. juna 1913. str. 1.

kivao strah od obnavljanja Potjerekovih iznimnih naredaba. Jakšićevo predavanje o stanovištu socijalne demokratije prema ratu — drugi balkanski rat je već bio završen porazom Bugarske — potvrđuje kako je povijest revolucije na Balkanu bilo daleko od stanovišta u balkanskim zemljama, kako ono nije smetalo politici Zemaljske vlade niti bilo od koristi politici partije. Prije bi se moglo pretpostaviti suprotno. Ponavljanje teze kako »treba rezolucijama balkanskih naroda srušiti feudalnu reakciju u Turskoj, ukloniti mnoge dinastije i militarističke klike na Balkanu, da se može ostvariti slobodan i demokratski savez balkanskih naroda u Balkanskoj Federativnoj Republici«⁶⁷⁾ ostalo je bez odjeka u političkom stremljenju narodnih masa i moglo je imati za posljedicu jedino još veće udaljšavanje SDS BiH od njih. Ali, i mnogo razvijenija i snažnija od bosanskohercegovačke socijalne demokratije, bugarska socijaldemokratska partija, koja će krajem 1913. poslati u Šobranje 47 svojih poslanika i tom pobjedom silno oduševiti socijaldemokrate BiH, u situaciji drugog balkanskog rata nije bila u stanju da izađe iz okvira deklarativne propagande. Poput drugih balkanskih socijaldemokratskih stranaka i bugarski socijaldemokrati nisu ispoljili sposobnost da u toku međusobnog ratnog obračuna pobjednika nad Turskom propagandu protiv rata zamijene konkretnom protivratnom akcijom. To se vidi iz pogleda već tada uglednog prvaka bugarskih socijalista Georgi Dimitrova o položaju Bugarske i drugih balkanskih zemalja. U članku koji je objavio Glas Slobode⁶⁸⁾ nekoliko dana poslije Jakšićevog predavanja, držeći se čvrsto platforme Rezolucije Prve balkanske socijaldemokratske konferencije, Dimitrov razvija kritiku zavojevačke politike Bugarske i ostalih vlada balkanskih država i pokazuje kako njihovu težnju za supremacijom na Balkanu plaćaju balkanski narodi cijenom sopstvenih stradanja. Međutim, postojala je, ipak, bitna razlika između Jakšićeve i Dimitrovljeve kritike, iako im je polazište bilo isto — beogradska rezolucija. Naime, dok se Dimitrov suprotstavljao politici vlade **svoje** zemlje, Jakšić je **svoju** kritiku okrenuo protiv vlade **drugih** tj. balkanskih zemalja.

Pobjeda Srbije nad Bugarskom u drugom balkanskom ratu imala je veliki značaj za jačanje nacionalnog pokreta Srba u BiH, kao i uopšte za jačanje nacionalnog pokreta u jugoslavenskim zemljama Monarhije za ujedinjenjem Jugoslavena. Analizirajući situaciju u BiH na javnoj socijaldemokratskoj skupštini pod jesen 1913, Jakšić je ocjenio da je poslije balkanskih ratova počela da jača pozicija građanskih stranaka, kao i pozicija čitavog naroda.⁶⁹⁾ Karakteristično je da su ovoj socijaldemokratskoj skupštini prisustvovali i predstavnici građanskih stranaka, a Vasilj Grdić je njenim učesnicima govorio o istim težnjama socijaldemokrata i Srba kada se radi o pitanjima slobode i demokratije. »Na tom se polju možemo uvijek naći, jer i srpski narod je isto tako demokratski kao i vi... Ili će Austrija morati biti naprednija ili će se rušiti... Srpski narod ima

⁶⁷⁾ Balkanski rat i socijalna demokratija. (Predavanje Sretena Jakšića 29. jula u Sarajevu) Glas Slobode, br. 89, 3. avgusta 1913, str. 2.

⁶⁸⁾ Ko je doveo Bugarsku u čor-sokok, Glas Slobode, br. 92, 7. avgusta 1913, (G. Dimitrov) str. 1.

⁶⁹⁾ ABH — ZV BiH — ad No. 5637. Pr./1913.

sa socijaldemokratima jedan osnovni zajednički program o Austro-Ugarskoj Monarhiji a to je da ruši apsolutizam, klerikalizam i mračnjaštvo.⁷⁰⁾ Istupajući na istoj skupštini, predsjedavajući Branko Hrisafović, član Glavnog odbora SDS BiH, izjavio je da će se Socijaldemokrati »boriti i nastojati skinuti lance ropstva i ovaj nesnosni sistem«, uvjereni »da se ovako traljavi temelji našeg državnog uređenja moraju mijenjati i da ne može ostati i vječno vladati nekoliko desetaka hiljada agraraca austro-ugarskih.«⁷¹⁾

Ovakva istupanja SDS BiH zajedno sa opozicionim elementima građanskih partija bila su veoma rijetka, iako su bila neophodna radi efikasnijeg suprotstavljanja vladinoj politici razjedinjavanja narodnih snaga i uopšte radi jačanja pokreta narodnog jedinstva Srba i Hrvata, tj. Jugoslavena. Međutim, SDS BiH bila je više sklona da u ime socijalističkih principa klasne borbe, u ime proleterske čistote« svojih pogleda i svoje radničke politike napada i kritikuje buržoaziju i njene političke stranke i da ih optužuje zbog iznevjeravanja istorijskih zadataka, čime je, srazmjerno svome uticaju, objektivno doprinosila slabljenju nacionalnog fronta i njegovog otpora austrougarskom režimu. Režimu je, pak, socijalna demokratija BiH, zbog isticanja svoga internacionalnog karaktera, bila manje opasna, nego što su to bile političke partije nacionalnih struktura. Stoga se prema ovim posljednjim režim odnosio sa više strogosti, nego prema SDS BiH. O primjeni različitih kriterija u odnosu prema SDS BiH i prema nacionalnim partijama govori vladin komesar za grad Sarajevo u svome izvještaju Zemaljskoj vladi o izboru delegata za V kongres SDS. Tu on kaže da nije činio nikakve smetnje izboru delegata za kongres SDS BiH, iako ona »de iure ne postoji u BiH«, smatrajući da je onakav njegov postupak u skladu sa »željenim prećutnim tolerisanjem Socijaldemokratske partije kao organizacije.«⁷²⁾

Zbog poslova koje su organizacije socijalističkog radničkog pokreta morale da abave poslije ukidanja iznimnog stanja, Kongres SDS BiH je održan tek u novembru 1913. Sudeći po referatima i rezolucijama, Kongres se prilično udaljio od pretresanja aktuelne političke situacije u zemlji naročito od razmatranja položaja jugoslavenskog pokreta, koji se, pod uticajem srpskih i crnogorskih pobjeda u obadva balkanska rata, nalazio u fazi snažnog razmaha u jugoslavenskim zemljama Monarhije. Čak je i Jakšić, koji je bio poznat po svojoj velikoj aktivnosti u smislu jačanja jugoslavenskog jedinstva, u svome referatu o političkom položaju izostavio da govori o zadacima socijaldemokratije u pogledu jugoslavenskog i balkanskog pitanja, već je pažnju Kongresa usmjerio na učešće stranke o naknadnim saborskim izborima, koji su imali da se održe u decembru.⁷³⁾ Iako je izvještaj Glavnog odbora stranke konstatovao opadanje članstva u poređenju sa stanjem iskazanim na IV kongresu, u njemu je izostala

⁷⁰⁾ Ibidem.

⁷¹⁾ Ibidem.

⁷²⁾ ABH — vladin komesar za glavni grad zemaljski grad Sarajevo, No. 1216 Präs. 16. oktobar 1913.

⁷³⁾ Arhiv KP BiH, tom II, V kongres Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine (održan 2. novembra 1913. god. u Sarajevu, Politički položaj, navj izbori i Socijalna demokratija, — str. 237—241.

dublja analiza te pojave, koja svoje uzroke svakao ima u mjerama iznimnog stanja, ali nesumnjivo i u opštoj politici stranke, koja svojim opštim parolama o klasnoj borbi protiv buržoazije i jedinstvu Jugoslavena nije uspjela da se poveže sa širokim masama naroda, spremnim da idu u konkretne akcije protiv vladine politike.

Nezavisno od navedenih momenata koji su došli do izražaja u radu V kongresa, SDS BiH je i ovom prilikom nastavila tradiciju prethodnih kongresa da na njima okuplja predstavnike najbližih socijaldemokratskih stranaka. I sada su oni, pozdravljajući kongres bosanskohercegovačkih socijaldemokrata, iznosili gledišta svojih partija o najaktuelnijim političkim problemima. Predstavnik srpske SDS Pavle Pavlović uvjeravao je tom prilikom delegate Kongresa da ideji balkanskog ujedinjenja nije odzvonilo zbog toga što je ona kompromitovana balkanskim ratovima, jer tu ideju zastupaju ljudi koji gledaju dalje u budućnost, koji se ne zanose Velikom Srbijom, Velikom Bugarskom ili čak Velikom Crnom Gorom, »kada danas ima toliko podanika koliko jedan socijal-demokratski poslanik u Berlinu ima glasača.⁷⁴⁾ Tajnik SDS Hrvatske i Slavonije Vitomir Korać u svome govoru napao je srpsku i hrvatsku građansku štampu zbog glorifikacije srpskih i crnogorskih pobjeda, zbog »slavljenja barbarstva u našem susjedstvu« i razvijao gledište da nacionalno pitanje može riješiti jedino socijalna demokratija, što će se, po njemu, dogoditi kada socijalna revolucija sruši čitav kapitalistički poredak u Evropi.⁷⁵⁾ U ime austrijske socijalne demokratije kongres je pozdravio Antonin Nemeč, čije je izlaganje nosilo pečat poznatog stanovišta »austrijske Internationale«... »Mi nismo oni, isticao je Nemeč, koji hoće da ruše državu, koji hoće da oslabe ovu državu, mi smo oni koji hoće da podignu državu, koji hoće da joj dadnu čvrstu kičmu, ne na osnovu današnjeg ustava, današnje privrede, današnje uprave, nego na osnovu slobodnog razvitka slobodnih nacija...«.⁷⁶⁾

Istupanja stranih delegata na V kongresu SDS BiH pokazuju kako se situacija poslije balkanskih ratova različito odrazila u izboru tema o kojima su smatrali potrebnim da govore odabranim predstavnicima bosanskohercegovačke socijalne demokratije. Pavlović je dokazivao trajnu aktuelnost ideje ujedinjenja balkanskih zemalja, Korać tezu da je jedino socijalna demokratija sposobna da riješi nacionalno, odnosno jugoslavenko pitanje, a Nemeč mogućnost preuređenja i opstanka Monarhije kao države slobodnih nacija. Istovremeno, prvaci SDS BiH aktuelizirali su u tom trenutku učešće stranke u naknadnim saborskim izborima, agrarno pitanje i zadatke članstva o održanju i širenju partijske štampe. Bilo je očigledno da je uvođenje iznimnih mjera SDS BiH dobila veoma jak udarac, čije je posljedice ona teško osjećala, naročito kada je u pitanju njena aktivnost u ostvarivanju ideje jugoslavenkog nacionalnog ujedinjenja.

⁷⁴⁾ ABH — ZV BiH, No. 6451/Präs. 1913.

(Izveštaj vladinog komesara za glavni grad zemaljski grad Sarajevo, No. 1273 präs. od 8. novembra 1913, o SD Kongresu i javnoj aktivnosti Radničkog saveza — upućen Prezidijumu Zemaljske vlade za BiH).

⁷⁵⁾ Ibidem.

⁷⁶⁾ Ibidem.

Ni pitanjima koja je razmatrao, a pogotovu rezolucijama koje je donio, V kongres nije bio podstican u smislu življe aktivnosti SDS BiH. Ona nije smogla u sebi snage da pokrene radničku klasu u konkretne političke akcije protiv vladine ratne politike, već je obnavljanjem starih parola, u stvari, izražavala svoju nemoć da novom taktikom djeluje u izmijenjenim političkim odnosima. V kongres, kao i poslijekongresna aktivnost SDS BiH, pokazivali su da je ona ušla u fazu životarenja, kada se ona u političkom životu zemlje prevashodno predstavlja pukom propagandom svojih stavova, a ne osjeća u njemu u konkretnim političkim akcijama. U tom pogledu karakteristični su prilozi koje je objavljivao Glas Slobode u prvim mjesecima 1914. Povodom 25-godišnjice ujedinjenja austrijske socijalne demokratije na Kongresu u Hainfeldu list izražava priznanje ovoj partiji ističući da je ona »putovođa ne samo austrijskog, nego i internacionalnog proleterijata«.77) a Nemecov govor u Delegacijama o prilikama u BiH naziva »socijalističkom kritikom austro-ugarske uprave u BiH«.78) Početkom februara, Glas Slobode objavljuje članak prvaka mađarske socijalne demokratije S. Kunfija, u kome on kaže da je »balkanski rat bio revolucija nacionalne ideje«, ali odmah zatim tvrdi da pobjede balkanskih naroda »nisu pomogle ništa radničkoj klasi, već samo onoj klasi, koju dvostruke veze drže, a to je jednoplemenost i jednoklasnost«.79) Praktični smisao ove teze je da proleterijat ne treba da učestvuje u nacionalnoj revoluciji, jer se njenom pobjedom koristi samo buržoazija, dok se u položaju proleterijata ništa ne mijenja. Objavljujući ove priloge Glas Slobode ukazivao je na pripadnost SDS BiH »moćnom« socijaldemokratskom taboru Monarhije, u čijem sklopu će ona neminovno izaći iz krize koja se ispoljava u njenom oslabljenom položaju. S druge strane, Glavni odbor stranke nastojao je da saradnjom sa srpskom SDS istakne dosljednost svojoj balkanskoj politici. U tom pravcu trebalo je pojačati saradnju u Borbi, teoretskom časopisu srpske socijalne demokratije, a ličnim kontaktima partijskih predstavnika nastaviti i jačati međupartijske veze.80) Jakšić i Markić bili su delegagti SDS BiH na Kongresu srpske SDS 30. I 1914. Pozdavlajući Kongres, Jakšić je smatrao značajnim da naglasi kako su bosanskohercegovački socijaldemokrati »u svakom pogledu« bliski srpskim socijaldemokratima, da ovima duguju zahvalnost »za jedan dio svojih uspjeha« i da su po primjeru srpske partije i uputstvima Internationale istupali protiv rata i oštro protestovali protiv ratnih priprema Austro-Ugarske za napad na Srbiju i Crnu Goru.81)

Kongres srpske SDS poslužio je Jakšiću kao tribina da iznese neke svoje stavove u vezi sa balkanskim ratovima. Časopis Borba u tom

77) Jubilej austrijske socijalne demokratije, Glas Slobode, br. 4, 8. januara 1914, str. 1.

78) Socijalistička kritika bosanske uprave, Glas Slobode, br. 11, 17. januara 1914. i br. 12 — 20. januara 1914.

79) Narodni mir i klasna borba, Glas Slobode, br. 23 — 3. februara 1914, (članak je napisao dr S. Kunfi — a prvobitno je objavljen u mađarskoj reviji Szocialismus), str. 2.

80) Arhiv Srbije — ZDT — Sarajevo 20. I 1914, Jakšić — Tucoviću.

81) Kongres socijalne demokratije u Srbiji — Glas Slobode, br. 37 — 19. februara 1914. str. 1.

pogledu bio je još podesniji. U članku objavljenom u ovom časopisu pod naslovom Odjek balkanskih ratova u BiH, koji je prenio Glas Slobode,⁸²⁾ Jakšić je izložio svoje ocjene o balkanskim ratovima koje nisu našle mjesta u njegovom referatu na V kongresu SDS BiH. Po njegovom mišljenju primjena iznimnih odredaba na SDS BiH sprovedena je zbog »protivratnog držanja socijalne demokratije... Austro-Ugarski imperijalizam doživio je u balkanskim ratovima svoju katastrofu... Feudalno-birokratsko-militaristička Austro-Ugarska nema i neće da ima razumijevanja za interes potlačenih naroda u njenim granicama». Stoga je, zaključuje Jakšić, potrebno raspravljati o razvoju prilika u Monarhiji i predvidjeti njihov pravac, jer se ona, s obzirom na spoljni i unutrašnji položaj, nalazi »u najtežem položaju, u kome uopšte može da bude jedna država«.⁸³⁾

Elemente tih razmatronja i predviđanja daju mnogi naredni brojevi Glasa Slobode, koji je pisao kako je imperijalistička politika Monarhije u sukobu sa težnjama naroda da ostvare svoja nacionalna prava i da se u tom sukobu nalazi izvor svih kriza države i povod za pitanje Quo vadis Austria?⁸⁴⁾ Na to, pitanje, tvrdi se u partijskom listu, pravi odgovor daju potlačeni narodi Monarhije, naročito, Srbi, Hrvati i Slovenci, koji čine jedinstven jugoslavenski narod, čija omladina prednjači u borbi za nacionalno jedinstvo i slobodu. To se ogleda u brojnim listovima jugoslavenske omladine, kao što su *Narodno jedinstvo*, *Vihor*, *Nova Riječ* u Zagrebu, *Zastava* u Splitu *Glas Juga* u Ljubljani *Jugoslavija* u Pragu i niz drugih glasila jugoslavenskog pokreta. Poput jugoslavenskih socijaldemokratskih tribina »oni kidaju sa tradicijama otaca i tretiraju Jugoslavene kao jedan narod u uvjerenju do čitav istorijski razvoj kao i interesi svih društvenih klasa diktiraju potrebu stvaranja jednog jedinstvenog jugoslavenskog naroda.«⁸⁵⁾ Tako su među bosanskohercegovačkim socijaldemokratima egzistirala shvatanja, u kojima čas prevladuje duh »Tivolske« rezolucije, a Monarhija se preobražava u Malu internacionalu, čas duh beogradske rezolucije Prve balkanske socijalističke konferencije, kada predstoji neminovno rušenje Monarhije, a svi jugoslavenski narodi Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari, koji predstavljaju »elemente za stvaranje jednog velikog naroda«⁸⁶⁾ — svoje nacionalno jedinstvo ostvaruju u federaciji balkanskih republika.

To kolebanje između austromarksističke i balkanske socijaldemokratske formule rješenja jugoslavenskog pitanja, između nacionalne autonomije austrougarskih Jugoslavena i balkanske federacije svih Jugoslavena od Slovenaca i Hrvata do Srba i Bugara, a naročito tretiranje balkanskih ratova isključivo kao međusobne borbe balkanskih buržoaskih država za supremaciju na Balkanu, istovremeno negirajući i odbacujući u njima svaki element nacionalne revolucije — izazivalo je među nekim

⁸²⁾ Odjek balkanskih ratova u BiH — Glas Slobode, br. 42 — 25. februara 1914, str. 2.

⁸³⁾ Ibidem.

⁸⁴⁾ Iz krize u krizu, Glas Slobode, br. 88, 23. aprila 1914, str. 1.

⁸⁵⁾ Narodno jedinstvo, Glas Slobode, br. 90, 25. aprila 1914, str. 1.

⁸⁶⁾ Ibidem.

socijaldemokratima srpskog nacionalnog opredjeljenja nezadovoljstvo i protest i dovelo do njihovog osipanja iz SDS BiH. Pojava lista **Zvono** — Glasnika socijalista Jugoslavena — potvrđuje da se austromarksističkom internacionalizmu SDS BiH suprotstavio nacionalistički pravac. Novi list optužio je prvake stranke da su »kroz socijalizam negirali naciju«⁸⁷⁾ i njihovim negativnim odnosom prema nacionalnim osjećanjima članova socijaldemokratske stranke objašnjavao težak položaj socijalističkog radničkog pokreta u BiH. »Socijalizam je, tvrdilo je Zvono, danas u Bosni u krizi, i najbolji se članovi odriču ove partije, radničke mase padaju u letargiju i obeshrabrenost...«⁸⁸⁾ List se naročito oborio na Sretena Jakšića, tajnika stranke i glavnog urednika Glasa Slobode, zbog njegovih ocjena balkanskih ratova. Njegovo pisanje protivu balkanskog rata kao revolucije, kako veli drug Otto Bauer...« jeste pisanje i protiv nas i kao klase i kao nacije«⁸⁹⁾

Manifestujući jasno svoju nacionalnu orijentaciju i u njenom duhu kritički odnos prema SDS Bosne i Hercegovine i prema režimu, u ZMF su ocijenili da list predstavlja organ srpskih socijaldemokrata sa ultraradikalnim tendencijama i da prema njemu treba najstrožije postupati.⁹⁰⁾ Istovremeno, pojavu Zvona u vladinim krugovima su posmatrali u sklopu opšteg razvoja SDS BiH i objašnjavali njenim odnosima prema aktuelnim pitanjima značajnim u životu radničke klase i naroda. S tim u vezi veoma je zanimljiv i obrazložen izvještaj koji vladin povjerenik za zemaljski glavni grad Sarajevo Gerde upućuje predsjedijumu Zemaljske vlade za BiH 9. juna 1914.⁹¹⁾ »Već godinama i danima, kaže se u tom izvještaju,

⁸⁷⁾ Na početku djela, Zvono, br. 1 — 11. maja 1924, str. 1. Vidjeti, Toma Milenković, Socijalšovinistička grupacija u Bosni i Hercegovini — Zvonaši (1919—1921. godina) — Izdanje Instituta društvenih nauka — odeljenje za istorijske nauke — Istorija XX veka — Zbornik radova — VII — Beograd — 1965, str. 407—410.

⁸⁸⁾ Demokratija kod nas, Zvono, br. 2 — 17. maja 1914, str. 1

⁸⁹⁾ Ibidem, str. 2.

⁹⁰⁾ ABH — ZMF No. 765/Präs. 1914.

⁹¹⁾ ABH-ZV BiH — Nr. 4533 Präs. Sarajevo am 27. Juni 1914. — Izvještaj vladinog komesara za glavni grad Sarajevo Gerdea Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu povodom osnivanja lista srpskih socijaldemokrata ZVONO. Smatram da je ovaj izvještaj veoma značajan dokument o stanju u SDS BiH u 1913. i prvoj polovini 1914, i stoga ga donosim izvorno u cjelini. Nopominjem da se ovim izvještajem Gerdea prvi koristio dr Nikola Babić u svojoj disertaciji RAT, REVOLUCIJA I JUGOSLOVENSKO PITANJE U POLITICI SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE BOSNE I HERCEGOVINE na str. 147—148. Evo izvornog Gerdeovog izvještaja:

Abstrich eines Berichtes des Regierungskommissärs für die Landeshauptstadt Sarajevo, vom 9. Juni 1914. Nro. 759 Präs. an das Präsidium der Landesregierung.

★ ★

Seit Jahr und Tag macht sich im soz. dem. Lager B. u H. ein Abbröckelungsprozess bemerkbar. Die soz. demokratische Partei scheint an einen toten Punkt gelangt zu sein und ihren Führern gelingt es nicht, das aufgiefahrene Parteischiff wieder flott zu machen. Die Ursachen dieses Niederganges liegen vor allem in den spezifischen Organisationsverhältnissen der b. h. Sozialdemokratie.

Die grossen Städte im Westen Europas sind in den letzten Jahrzehnten zu mächtigen Industriezentren emporgeblüht. Die ansässigen gewordenen. Arbeiter verhalten

u socijaldemokratskom lageru BiH primjećuje se proces drobljenja. Čini se da je SDS dospjela na mrtvu tačku i njenim vođama ne polazi za rukom da ponovo pokrenu brod koji je isplovio«. Povjerenik smatra da je ovaj

durch ihre numerische Stärke ihren Führern den Eintritt in die Stadtvertretungen und in die legitativen Körperchaften. Derart ist in den Industriestaaten das Ansehen der Sozial-Demokratie und ihr Anteil am öffentlichen Leben im steten Wachstum begriffen.

Ganz andere Wege ging aber die industrieentwicklung in Bosnien. Die Ausbeutung der reichen Naturschätze wwar das nächste Feld für die industrielle Tätigkeit. Die Holzindustrie, der Bergbau und Hüttenchutz, die chemische Industrie fassten hierlands festen Fuss. Diese Industrien sind aber an das flache Land gebunden. Zerstreut druch ganz Bosnien liegen die einzelnen Industrieetablissements, während die Städte, auch Sarajevo nicht ausgenommen, keine grösseren Arbeitermassen beherbergen. Durch diese Dislokation ist der b. h. saz. demokratischen Partei jede Schlagkraft genommen und kein Vertreter der Richtung Marx konnte bisher den Einzug in den bos. herc. Landtag oder in die Gemeinderepräsentanz der grösseren Städte sich erzwingen. Diese Ausschaltung von der politischen. Arena war der erste Anstoss zur Entmutigung der einheimischen Anhänger der Sozial-Demokraten. Für den Einheimischen ist Politik alles und er gurtirt nicht die Zugehörigkeit zu einer Partei, die im öffentlichen Leben zur Zuschauerrolle verurteilt ist. Der einheimische Arbeiter, bei dem das nationale und konfessionelle Empfinden stark ausgeprägt ist, hat sich nur widerwillig unter das Joch des Internationalismus regeben und narnte nur sa linge aus, dis der Kampf um die gleichen Lohnbedingungen, wie sie in der Monarchie bestehen, tobte. Dieser Kampf ist nunmehr ausgefochten und der Partei fehlt es an Attraktion, um die auch sonst nur lose angegliederten wenig disziplinierten Elemente festzuhalten. Zuerst wendeten sich di katholischen Arbeiter ab, ihre Anhänger, die sogenannten christlich-sozialen Arbeiter stehen mit der sozial-demokratischen Organisation in heftigster Fehde. In politischer Hinsicht viel bemerkenswerter ist jedoch die Abkehr der serbischen Arbeiter, eine Bewegung, die erst mit dem Balkankriege einsetzte und durch die var kurzem erfolgte Gründung einer Parteischrift »Z v o n o« die Sezession in die Wege zu leiten und die Propaganda für die Parteiorganisation durchzuführen bestimmt ist. Wie ich bereits oben andeutete, hat diese Sezession mit dem Balkankriege begonnen. Die grossen Erfolge der südslavischen Stämme im Kriege gegen die Türkei hat das nationale Empfinden unter dn serbischen Arbeitern mächtig angefacht. Das Organ der Sozial-Demokratie »Glas Slobode« wetterte jedoch gegen den Krieg und erbitterte druch sein Verhalten die serbischen Arbeiterkreise. Dann kam es noch, dass in der Parteileitung minder qualifizierte Elemente die Herrschaft an sich rissen, und, last but not least die Wirttschaft in den Krankenkassen auf ein Teil der Arbeiterschaft abstossend wirkte.

Der Unzufriedenheit mit dem ganzen Parteibetriebe gab am markantesten die vom Dragoljub Gospić (Anarchist theoretischer Richtung jim Vorjahre herausgegeben, vom Staatsanwille jedoch konfiszierte Broschre »Da se poznamo« Ausdruck. Nun fingen sich die Unzufriedenen zu ralliiieren an. An der Spitze der Dissidenten standen der Verleger Jovan Šmitran, Stanko Mahaj (angestellt in der Buchhandlung R a d o š e v i ć in Sarajevo), Spasoja L o j p u r aus Čapljina und Dušan P a v i ć aus Mostar.

Jovan Š m i t r a n ist zwar Katholik aus Bos, Gradiška gebürtig, in nationaler Hinsicht aber radikaler Serbe. Durch angebliche Konfidentendienste ist es ihm gelungen, unter dem Namen seiner Frau N a t a l i e die Konzession für ein Bücherverlagsgeschäft zu erlangen und steht seit dieser Zeit mit den Belgrader Kreisen in ständiger Verbindung. Š m i t r a n fand in seiner Tätigkeit insbesondere bei der Otadžbina-Gruppe Untertützung. K o č i ć, N j e ž i ć vermittelten seine Einführung in Belgard, wo er mit der Verteilung nationalgesinnter Bücher in Bosnien unter der serb. — orth. Bevölkerung dieser Länder betraut worden ist.

Ich zweifle auch nicht dass die Finanzierung des »Z v o n o« von Belgrad aus erfolgt, da die Organisation bis heute noch nicht über eine entsprechende Anzahl von Mitgliedern verfügt, aus den Beiträgen ein so kostspieliges Unternehmen erhalten werden könnt und Š m i t e r a n gleichfalls finanziell nicht genug stark ist, um die Konsten aus eigenem zu bestreiten. Stanko Mahaj ist gleichafalis ein prononcierter Radikaler Serbe, jedoch ohne Verbindungen und Einfluss. Spasoje L o j p u r aus Čapljina und Dušan P a v i ć aus Mastar haben die Propaganda in der Hercegovina zu

proces rezultat uslova u kojima djeluje bosanskohercegovačka socijalna demokratija, pri čemu ima u vidu na prvom mjestu dislokaciju industrije, koja je SDS-u lišila svake udarne snage. Zbog toga SDS BiH nije bila u mogućnosti da dobije neki mandat u Zemaljskom saboru, kao ni u opštinskom predstavništvu većih gradova. To obeshrabruje pristalice SDS, jer ne žele da pripadaju partiji, koja je osuđena na ulogu posmatrača. »Domaći radnik, nastavlja Gerde, kod koga je nacionalni i vjerski osjećaj snažno izražen, nerado je krenuo pod jaram internacionalizma i istrajavao je samo dotle dok je bjesnela borba za jednake uslove nagrađivanja, kakvi postoje u monarhiji«. Najprije je došlo do osipanja »katoličkih radnika«, pristalica krišćansko-socijalnog pravca, a zatim srpskih radnika, koji se od SDS BiH odvajaju primjetnije od početka balkanskih ratova. »Veliki uspjesi jugoslovenskih plemena u ratu protiv Turske, objašnjava Gerde, silno su raspirili nacionalni osjećaj među srpskim radnicima. Organ Socijalne demokratije »Glas Slobode« grmio je pak protiv rata i ogorčio svojim ponašanjem srpske radničke krugove«. Disidenti iz njihovih redova okupili su se oko Jove Šmitrana, Spasoja Lojpura i drugih, koji su preko lista Zvono otpočeli žestok obračun sa vodstvom SDS BiH. »Veoma je teško povoljno proricati težnje srpskih (jugoslovenskih) socijaldemokrata — upozorava vladin povjerenik na završetku svoga izvještaja. — Mora se pričekati da li će im (tj. disidentima — pr. E. R.) poći za rukom da u svoju korist postignu značajno otpadanje od SDS, Ali, dobije li prevagu struja Šmitran — Lojpur, onda će ovdje da nastane jedna srpsko-radikalna partija u naslonu na grupu »Otađbine«, u kojoj će socijalni momenat pored nacionalnog igrati samo podređenu ulogu. Sve u svemu, ovaj pokret znači novo slabljenje socijaldemokrata, ali privremeno nikako značajno jačanje srpskih radikala«.

Gerdeov izvještaj pružio je vladi elemente za zaključak da je od početka balkanskih ratova u SDS BiH otpočeo proces odvajanja nezadovoljnih članova srpske radikalne orijentacije. Ta pojava predstavlja izraz tendencije koja može da dovede do stvaranja srpske radikalne partije sastavljene od pristalica Otađbine i srpskih disidenata iz SDS BiH. Ako bi došlo do njenog formiranja, ova partija bila bi veoma opasna zbog radikalnog nacionalnog kursa, a ne zbog svog socijalnog karaktera. Pošto bi ona doprinijela jačanju i radikalizovanju opozicionog srpskog

besorgen. Die beiden Genannten sind ganz heterogener Veranlagung. Lojpur Ultraserbe, stets über die Grenzen schielend, politisch unverlässlich, P a v i ć dagegen ist politisch farblos, entstammt einer angesehenen Mostarer Familie, Zerwürfnisse mit der soz. dem. Partei, namentlich mit M a r k i ć haben ihn zur Sezession gedrängt.

Es ist sehr schwer, den Bestrebungen der serbischen (südslavischen) Sozialdemokraten ein günstiges Horoskop zu stellen. Es muss erst abgewartet werden, ob es ihnen gelingen wird, einen namhaften Abfall von der sozialdemokratischen Partei zu ihren Gunsten herbeizuführen. **Sollte aber die Richtung Š m i t r a n - L o j p u r die Oberhand gewinnen, so wird hier eine serbisch-radikale Partei in Anlehnung an die Otađbina-Gruppe entstehen, in der das soziale Moment neben dem nationalen nur eine untergeordnete Rolle spielen wird.** Alles in allem bedeutet diese Bewegung zwar eine neuerliche Schwächung der Sozial-Demokraten, vorderhand aber keine nennenswerte Stärkung der Serbo-Radikalen.

Der Regierungskommissär:
G e r d e m. p.

nacionalnog pokreta u BiH, pred Zemaljskom vladom mogao se nametnuti samo jedan zaključak — spriječiti njeno stvaranje. Kao što pokazuje navedeni izvještaj vladinog povjerenika za zemaljski glavni grad Sarajevo, vladajuće krugove u BiH više je uznemirivala mogućnost pojave srpske radničko-seljačke partije nacionalno radikalnog pravca, nego što ih je činila zadovoljnim realnost slabljenja socijalne demokratije.

O pojavama prorjeđivanja redova socijalne demokratije bilo je govora na V. kongresu SDS BiH, ali se o tome, kao što smo vidjeli, u kongresnim dokumentima drukčije govori. Odgojena u dogmama austrijske socijalne demokratije da je osvajanje prava glasa najviši domet demokratije i poluga svih uspjeha koje radnička klasa može postići u kapitalističkom društvu i da nacionalno pitanje može riješiti jedino socijalna demokratija u novom, socijalističkom društvu, SDS BiH nije imala razvijena čula da osjeti prirodu procesa sopstvenog političkog i organizacionog slabljenja, da sagleda njegove prave uzroke i da se idejno i akciono, teoretski i praktično, usmjeri njihovom uklanjanju, odnosno svome stvarnom napredovanju. Ona nije mogla izaći iz svojih idejnih horizonata, kao što nije mogla izaći ni iz sopstvenog društvenog organizma, koji je neodvojivo pripadao nerazvijenom bosanskohercegovačkom društvu. Nerealnost njenih političkih pogleda počivala je na realnosti njenog društvenog bića. Ona je htjela što prije u socijalizam, iako je kapitalizam u BiH imao svega nekoliko decenija razvoja, dok su feudalni odnosi pritiskivali najveći dio seoskog stanovništva. Štaviše, ona je čvrsto vjerovala u snagu međunarodnog socijalizma i u njegovu skorbu pobjedu. Pošto ga nije dovoljno poznavala, njoj se činilo da kapitalistički poredak u svijetu nije dugog vijeka. U izbornim uspjesima socijaldemokratskih stranaka u nekim evropskim i balkanskim zemljama ona je vidjela pobunu potlačene klase protiv kapitalističkog društvenog sistema. Glas Slobode pisao je »Pobjede socijalizma u Evropi ustvari su najbolja zaloga mira u Evropi. Narodi neće da mirno gledaju kako im se njihovim rođenim novcima sprema krvava klanica.«⁹²⁾

Tako se razmišljalo u vodećim krugovima bosansko-hercegovačke socijaldemokratske stranke dva i po mjeseca prije izbijanja svjetskog rata, u kome se i Socijalistička Internacionala razdvojila na dva fronta, da bi u njima, pod ratnim nacionalnim zastavama, svoje mjesto zauzele mnoge socijaldemokratske partije. U sarajevskom atentatu prvaci SDS BiH vidjeli su samo zločin počinjen u »ludoj samoobmani da se čini dobro svome narodu.«⁹³⁾ Međutim, osuđujući atentat kao pogrešan metod borbe protiv sistema nacionalnog ugnjetavanja, SDS je posredstvom svoga lista osuđivala i sve one političke snage i elemente, koji su iskorištavali atentat za izazivanje i raspirivanje šovinističkih strasti, za raspaljivanje mržnje i preduzimanje pogroma protiv srpskog naroda. Socijaldemokrati su osuđivali teror neodgovornog lumpenproletarijata i njegove podstrekače iz redova buržoaske, hrvatske i muslimanske reakcije i isticali da srpski narod ne može snositi odgovornosti za zločine njegovih pojedinih pripadnika. Ali, ma koliko da su bili prožeti humanističkim

⁹²⁾ Triumfalni hod Socijalizma, Glas Slobode, br. 105 — 16. maja 1914, str. 1.

⁹³⁾ Sarajevski atentati, Glas Slobode, br. 138 — 9. jula 1914, str. 1.

sadržajima i inspirisani uvjerenjem o narodnom jedinstvu Srba i Hrvata, ovi socijaldemokratski protesti nisu mogli da zaustave srbofobiju, koja je provalila na ulice Sarajeva i nekih drugih gradova BiH, a izbijanjem rata oni su izgubili svaki praktični značaj, jer su ponovo stupile na snagu odredbe o iznimnom stanju po naređenju zemaljskog poglavara Oskara Potjoreka ovog puta bez socijaldemokratskog osporavanja u štampi i Delegacijama i sa neizvjesnim rokom trajanja.⁹⁴⁾

Od atentata, odnosno od izbijanja rata do uvođenja iznimnih mjera Glas Slobode pretežno je pisao o pitanjima koja nisu bila u središtu polit. odnosa, kao što su npr. Saborsko zasjedanje, gradski budžet, pisanje Hrvatskog Dnevnika, tarifni ugovori, skupštine radničkih društava i sl. Sredinom avgusta održana je konferencija predstavnika radničkih organizacija koja je zaključila da je u uslovima rata najvažniji zadatak nacionaldemokrata da se očuvaju organizacije, radničke ustanove i partijski list, sobzirom na to, da je najveći broj sindikalnih i partijskih radnika upućen na front i na taj način bio odvojen od rada u organizacijama.⁹⁵⁾ Tako je cjelokupna socijalistička aktivnost bila svedena na propagandu koja se odvijala posredstvom Glasa Slobode, na čijim stranicama su sada mogli da se čitaju uglavnom izvještaji o razvoju rata, mahom izvještaji berlinskog socijaldemokratskog Vorwärts-a i bečkog Arbeiter Zeitung-a. Što se tiče rada organizacija, on se iscrpljivao u brizi za osiguranje materijalne pomoći porodicama mobilisanih radnika.⁹⁶⁾ Početkom oktobra 1914. izašao je posljednji broj Glasa Slobode, koji će ponovo biti pokrenut tek gotovo poslije tri godine, sredinom 1917. To je istovremeno razdoblje u kome isčezava svaka politička aktivnost radničkih organizacija, prije svega SDS BiH. Istina i u ovome periodu pojedini socijaldemokratski prvaci nastojali su da očuvaju kontakte sa nemobilisanim socijaldemokratima u zemlji, kao i sa predstavnicima jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka, koji nisu bili upućeni na front.

Rat je zahtijevao mobilizaciju svog sposobnog ljudstva ne samo zbog neposrednih potreba fronta nego i zbog poslova koji su služili frontu. Vojne komande pribavljale su tako radnike svih nacionalnih opredjeljenja za razne stručne poslove, koji su radili pod veoma teškim uslovima naročito u pogledu smještaja i ishrane, i često bili maltretirani od strane pretpostavljenih vojnih starješina. Zbog toga su oni često bježali sa posla, ali ih je žandarmerija pronalazila, hvatala i vraćala na posao, a vojni režim pod kojim su živjeli još više se poštovao.⁹⁷⁾

SDS BiH, koja je poslije obustave izlaženja Glasa Slobode prekinula sa radom, bila je daleko od ovih i sličnih pojava i spontanijih akcija, koje su bile svojevrsan izraz otpora radnika da pomažu ratne ciljeve Monarhije. Tajnik stranke Sreten Jakšić, koji nije bio mobilisan u vojsku, imao je namjeru da u letku povodom 1. maja 1915. iznese

⁹⁴⁾ Iznimne mjere donesene su 26. jula 1914. r. 7115/Präs., a odobrenje Previšnjem rješenjem od 25. jula 1914. (Glas Slobode, br. 152 — 27. jula 1914).

⁹⁵⁾ Dužnosti organizovanih radnika u današnje vrijeme, (Glas Slobode, br. 169, — 15. avgusta 1914, str. 1).

⁹⁶⁾ Za familije radnika rezervista, (Glas Slobode, br. 164 — 10. avgusta 1914, str. 1.

⁹⁷⁾ ABH — ZV BiH — No 894/Präs. 1915.

stanovište socijalne demokratije i radništva prema ratu, ali su vlasti one-mogućile njegovo objavljivanje zbog naglašene težnje radnika za mirom i izraženog uvjerenja da će završetak rata donijeti mnogo snažniji razvoj socijalizma u svijetu.⁹⁸⁾

Karakteristično je da se već početkom 1915. u nekim evropskim socijalističkim partijama, prvenstveno u neutralnim zemljama, javlja inicijativa za pokretanje mirovne akcije. Na adresu Branka Hrisafovića, člana Glavnog odbora SDS BiH, došlo je u februaru 1915. pismo Švajcarske socijaldemokratske partije upućeno komitetima partija učlanjenih u birou Socijalističke Internacionale,⁹⁹⁾ u kome se izražava ideja o sazivanju mirovnog kongresa socijaldemokratskih stranaka neutralnih zemalja i podrško naporima sekretara parlamentarne frakcije italijanske socijaldemokratske partije Morgaria.¹⁰⁰⁾ Istovremeno Švajcarska socijaldemokratska partija, kaže se u ovom dopisu, pozdravila bi na ovome kongresu učesnike delegacija socijaldemokratskih partija zaraćenih zemalja.

Međutim, za socijaldemokratsku mirovnu akciju u BiH nije tada bilo uslova. Dolazak generala Sarkotića na položaj zemaljskog poglavara BiH, umjesto Oskaro Potjoreka, koji je krajem 1914. podnio ostavku, označio je samo promjenu ličnosti na političkom vrhu austrougarske uprave u BiH, a ne i promjenu politike. Pošto je preuzeo novu dužnost, Sarkotić je u pismu zajedničkom ministru finansija izložio svoju ocjenu situacije u BiH, koja u osnovi sadrži misao da u cijelom toku rata, u interesu Monarhije, srpski narod u BiH mora ostati potpuno isključen iz političkog života.¹⁰¹⁾ Organizovanjem sudskih procesa protiv srpske đačke omladine, austrougarski režim u BiH na čelu sa generalom Sarkotićem dosljedno je sprovodio u život ovu protusrpsku koncepciju.

Ipak, Inicijativom socijaldemokrata, među radnicima se kontinuirano, od početka rata, odvijala okrutnost socijalnog karaktera. Ali, što je rat duže trajao, misao o miru bila je sve intenzivnija. Rada, međutim, u tom smislu nije bilo. U proriđenom krugu vodećih socijaldemokrata osjećala se potreba za kontaktima i razmjenom mišljenja sa predstavnicima jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka. Rat Austro-Ugarske sa Srbijom onemogućio je svaku vezu između istaknutih socijaldemokrata BiH i Srbije. Kao što je poznato, odnosi između bosanskohercegovačkih i srpskih socijaldemokratskih prvaka bili su veoma živi naročito od Prve balkanske socijaldemokratske konferencije i tokom sljedećih godina razvijali su se u raznim oblicima, kao što je saradnja u partijskim listovima i časopisima, učešće u radu partijskih kongresa, razmjena iskustava, održavanje predavanja radnicima i članovima SDS i sl. Na obnavljanje veza i saradnje sa srpskom SDS nije se moglo ni misliti za sve vrijeme rata. Rat je takođe prekinuo veze između jugoslovenskih socijaldemo-

⁹⁸⁾ ABH — Vladin komesar za zemaljski glavni grad Sarajevo, No.77/Präs. 1915.

⁹⁹⁾ ABH — ZMF — No. 458 Pr. BH/1915.

¹⁰⁰⁾ ABH — ZV BiH — No. 4154 Präs./1919 — (u ovom dopisu ZV BiH moli ZMF da italijanskom socijalisti Morgariju ne dozvoli ulazak u Sarajevo)

¹⁰¹⁾ Hamdija Kapidžić, n. dj. — Austro-Ugarska politika u BiH i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata — str. 208.

kratskih stranaka u okviru Monarhije. Ali, početkom 1916. među bosansko-hercegovačkih socijaldemokratima javila se ideja o oživljavanju odnosa i saradnje sa SDS Hrvatske i Slavonije u oblicima koji su se činili realnim pri kraju druge godine rata. Sredinom februara 1916. Jakšić se obratio V. Koraću sa predlogom da zajednički pokrenu list, koji bi, kako je Jakšić mislio, manje pisao o ratu, a više o događajima u Internacionali, o svakodnevним problemima koji se neposredno tiču života radnika i njihovih porodica, o izgledima mira, o uslovima za obnavljanje aktivnosti organizacija radničkog pokreta i sl.¹⁰²⁾ Prema ovome prijedlogu, list bi se uređivao i štampao u Zagrebu, a rasturao u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Socijaldemokrati u BiH preuzeli bi na sebe obavezu da za list osiguraju saradnju iz BiH i da nađu što veći broj pretplatnika. Ovaj prijedlog nije dobio podršku vodećih socijaldemokrata u Zagrebu, što se vidi iz drugog Jakšićevog pisma Koraću.¹⁰³⁾ Socijaldemokrati u BiH teško su osjećali stanje što radnici nisu bili u mogućnosti da se o značajnim događajima obavještavaju iz socijalističkih novina na svome jeziku, nego su bili prepušteni režimskoj štampi i izloženi njenom uticaju. iz pisma se vidi da su između Jakšića i Koraća postojala tada ozbiljna razmimoilaženja u pogledu trajanja rata, kao i njihovom ocjenjivanju posljedica rata. Dok je Korać smatrao da će se rat završiti za »par mjeseci« i da će kapitalizam iz rata izaći ojačan, Jakšić je bio suprotnog mišljenja i izražavao je uvjerenje da će rat potrajati »još najmanje godinu-dvije, a da će poslije rata kapitalistički poredak u svijetu neizbježno biti slabiji. Što se tiče pokretanja lista, uprkos negativnom stavu Koraća, socijaldemokrati u Sarajevu nisu se sasvim odrekli te ideje«. . . Kada nije moguće, pisao je Jakšić Koraću, da mi zajedno s vama nešto učinimo u tome pogledu, onda neka tako i ostane. Mi smo riješili da ovo pitanje **odgodimo** na neizvjesno vrijeme.¹⁰⁴⁾

Ostvarenje ove inicijative moralo je da čeka bolja vremena, jer su u trenutku njenog pokretanja politički uslovi u jugoslovenskim zemljama Monarhije bili izrazito nepovoljni. Početkom 1916. vlasti su u cijeloj državi budno pratile svaku socijalističku aktivnost koja je podsticala i jačala nadu i čežnju narodnih masa za obustavljanje rata i uspostavljanjem mira. Kontrola socijaldemokratske aktivnosti u tom pravcu naročito je pooštrena poslije II Internacionalne socijalističke cimervladske konferencije održane u Kientalu od 24—30. aprila 1916., koja se Manifestom za mir obratila proleterijatu i narodima zaraćenih zemalja.¹⁰⁵⁾ Austrougarske vlasti preduzele su obimne mjere da se u BiH spriječi širenje ovoga Manifesta.¹⁰⁶⁾ I najviši organi vlasti u Monarhiji zahtijevali su od svojih potčinjenih u BiH stalnu budnost u tom pogledu, pokazujući kako veliki značaj za ratnu politiku Austro-Ugarske ima situacija u BiH,

¹⁰²⁾ ARPJ — Zbirka Vitomira Koraća — Dalje: ZVK — Br. 26 — Sreten Jakšić Koraću — Sarajevo — 14. februara 1916.

¹⁰³⁾ ARPJ — ZVK — Br. 27 — Sreten Jakšić Koraću — Sarajevo — 2. avgusta 1916.

¹⁰⁴⁾ Ibidem.

¹⁰⁵⁾ Die Zimmerwalder Bewegung — Herausgegeben von Horst Lademacher — I. Protokole — Manifest an die Völker, die man zu Grunde richtet und tötet — Mouton The Hague — Paris — 1967. str. 403—406.

¹⁰⁶⁾ ABH — ZV BiH — No. 7410 — Präs./1916.

a posebno održanje radništva u njoj.¹⁰⁷⁾ Ministarstvo unutrašnjih poslova zahtijevalo je preko ZMF-a da se u BiH vrši strogi nadzor sa ciljem da se »u klici uguši svaka propaganda protiv rata i svaka proturatna manifestacija.¹⁰⁸⁾ Za razliku od tolerantnog odnosa prema organizacijama socijalističkog radničkog pokreta do rata — izuzimajući kratkotrajni period iznimnih mjera u maju 1913. sada su u Zemaljskoj vladi BiH počela da prevladaju mišljenja da se socijalizam, zahvaljujući djelovanju agitatora koji su »pretežno pravoslavne konfesije«, postavlja neprijateljski prema državi i da je sposoban za svakojaka protudržavna rovarjenja.¹⁰⁹⁾

Interesantno je da je u ovo vrijeme Zemaljska vlada nastojala da u javnosti neutralnih zemalja, u kojima je mirovna inicijativa socijaldemokratskih partija bila veoma živa, prikaže BiH kao zemlju koja se odlikuje najvećim građanskim i nacionalnim slobodama. Na osnovu podataka koje je dobio od sekretionsšefa za unutrašnje poslove barona Collas-a, ugarski dopisnik holandskog lista Nimwe Rotterdamscher Courant pisao je kako se može »bez pretjerivanja reći da nigdje na svijetu u zemljama gdje više nacija žive zajedno, ne postoje veće slobode i pravo nego u BiH. Sloboda religije i štampe, pravo na udruživanje i okupljanje, sloboda nastave zakonom su zaštićeni... Ukratko, narod uživa isto prava i slobode kao u zapadnoevropskim zemljama. Ove slobode i prava su veće nego što ih ima srpski narod u Srbiji.«¹¹⁰⁾ Ocjenjujući kako u BiH od 1878. g. nije ništa učinjeno da se probudi ljubav naroda prema domovini, Collas je izjavio kako je zadatak vlade da u budućnosti uvjeri narod »da u Bosni žive samo Bosanci i nikakvi Srbi, Hrvati i muhamedanci, da oni doista pripadaju raznim religijama, ali da obrazuju samo jedan narod«.

Pada u oči da se krajem druge godine rata u vrhovima političke uprave u BiH javlja misao koja u suštini teži obnavljanju Kalajeve bosanske nacionalne ideje u namjeri da se pomoću vještačkog bosanskog patriotizma uklone štetne posljedice dugogodišnje politike razdvajanja i antagoniziranja naroda. Ali, ma koliko da je bosanski patriotizam bio potreba ratne politike Monarhije, austro-ugarski režim u BiH bio je na čisto da oživljavanje bosanske nacionalne konstrukcije realno nema nikakve šanse i Collasova izjava ostalo je praktično bez ikakvog unutrašnjeg političkog znanja. Štaviše, ni ratne pobjede Centralnih sila nisu doprinijele jačanju privrženosti austrougarskih Jugoslavena Monarhiji. Naprotiv, uprkos uspjesima Austro-Ugarske na ratnim frontovima, njihova težnja za mirom bila je sve jača. Socijaldemokrati u BiH počeli su sve jasnije da shvataju da se sada njihov glavni zadatak nalazi u razvijanju borbe za mir. Istovremeno, misao o ujedinjenju Jugoslavena bila je neodvojiva sadržina toga zadatka.

¹⁰⁷⁾ ABH — ZMF — No. 778 — Pr. BH/1916.

¹⁰⁸⁾ ABH — ZMF — No. 1438 — Pr. BH/1916.

¹⁰⁹⁾ ABH — ZV BiH — K — No. 218 Präs./1916.

¹¹⁰⁾ Tekst intervjua barona Collasa holandskom listu sa komentarom dopisnika lista donio je organ austrijske socijaldemokratske partije Arbeiter Zeitung u broju 139. od 20. maja 1916. Istovremeno »AZ« daje svoj kritički osvrt na Collasovu izjavu i pokazuje kako je u njoj stanje u BiH prikazano netačno i nelstinita.

U trećoj godini rata, naročito od početka 1917. stanovništvo u Monarhiji, a posebno u BiH sve teže je osjećalo napore koje je moralo da podnosi da bi odgovorilo velikim zahtjevima fronta. Nisu bile rijetke pojave nezadovoljstva u vojsci, a u pozadini postajao je sve snažniji pritisak protiv režima iznimnih mjera. ZMF upućuje Zemaljskoj vladi raspis ministra rata Hrobatina u kome se govori o pojavama dezertiranja vojnih obveznika preko granice i zahtijeva preduzimanje mjera da bi se te pojave spriječile.¹¹¹⁾ Zapaženi su takođe česti slučajevi da se vojnici sa dopusta ne vraćaju u svoje jedinice. S druge strane, u političkom životu sve više su se manifestovale antirežimske tendencije, što je svjedočilo da odredbe iznimnog stanja nisu mogle da ih uguše. Srpski i hrvatski političari, u prvom redu grupacija koja je bila pod uticajem franjevaca, ispoljavali su težnju za međusobnim kontaktima i približavanjem.¹¹²⁾ Pojedini muslimanski političari takođe su pokazivali želju za kontaktima sa političkim predstavnicima progonjenog srpskog naroda. Da bi onemogućili opasne tendencije među radništvom koje je osobito teško izdržavalo terete rata, organi uprave nisu popuštali u strogom nadzoru aktivnosti socijaldemokrata. S tim u vezi oni zabranjuju širenje brošure *Balkanski rat i socijalna demokratija*,¹¹³⁾ čiji su autori Josip Pogany, Karlo Renner i Karlo Kautsky sa obrazloženjem da se u njihovim člancima provodi neprijateljska propaganda protiv Austro-Ugarske. Isto tako zabranjeno je i širenje časopisa *Radnička borba*, koji je izlazio u Clevelandu.¹¹⁴⁾ Rukovođena istim motivima, policija je konstatno kontrolisala Jakšićevu prepisku sa predstavnicima drugih socijaldemokratskih stranaka.¹¹⁵⁾

Februarska revolucija u Rusiji dala je snažan podsticaj oživljavanju političkog života u BiH, posebno aktiviranju radničkog pokreta. Obustavljen ubrzo poslije izbijanja rata, sada je počeo da se obnavlja rad socijalističkih organizacija, pri čemu se težište polagalo prvenstveno na prikupljanju članstva i njegovo angažovanje u aktuelnoj socijalističkoj agitaciji.¹¹⁶⁾ Na zahtjev predstavnika radničkog pokreta, vlada je odobrila prvomajsku proslavu ali bez povorke i javnih manifestacija.¹¹⁷⁾ Ubrzo zatim počeo je da djeluje obnovljeni radnički pokret na čijem čelu se nalazilo zajedničko tijelo pod imenom *Glavni odbori radničkog pokreta*.¹¹⁸⁾ Upravo u to vrijeme u socijalističkim partijama neutralnih zemalja bila je veoma aktuelna mirovna inicijativa, koja je trebalo da dovede do međunarodnog socijalističkog kongresa u Štokholmu. Dosljedna svome blagonaklonom odnosu prema ovoj inicijativi, računajući da će austrijska socijalna de-

¹¹¹⁾ ABH — ZMF — No. 79, Pr. BH/1917.

¹¹²⁾ Hamdija Kapidžić, n. dj. str. 216—217.

¹¹³⁾ ABH — ZV BiH No. 2068/Präs. 1917.

¹¹⁴⁾ ABH — ZV BiH No. 3737 Präs./1917.

¹¹⁵⁾ ABH — ZV BiH — K No. 121/1917.

¹¹⁶⁾ Arhiv KO BiH — tom II — Izveštaj Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovne VI i zaključnom kongresu stranke 19. aprila 1919. u Slav. Brodu — str. 293.

¹¹⁷⁾ ABH — ZV BiH — No. 6619/Präs. 28. april 1917.

¹¹⁸⁾ Arhiv KP BiH, tom II; str. 293.

mokratija imati značajan uticaj u pripremanju štokholmskog kongresa, zajednička vlada Monarhije stala je na stanovište da Zemaljska vlada BiH omogući predstavnicima bosanskohercegovačke socijalne demokratije odlazak u Štokholm, gdje je trebalo da pripremnom odboru kongresa izlože stanovište svoje partije o pitanjima mira.¹¹⁹⁾ U dopisu Zemaljskoj vladi od 8. maja zajednički ministar finansija baron Burijan odobrio je da se izdaju pasoši Markiću i Glumcu sa obrazloženjem da ne postoji razlog za pretpostavku da bi ova dvojica u Štokholmu pokretala unutarpolitička pitanja.¹²⁰⁾ Okolnost što je Markić na V kongresu SDS BiH podnio referat o jugoslavenskom pitanju nije smetala Burijanu da se saglasi sa njegovim učešćem na internacionalnoj socijalističkoj konferenciji. Prije nego što su stigli u Štokholm. Markić i Glumac — izvještava telegramom 17. maja 1917. baron Franc Ministarstvo inostranih poslova — kratko su se zadržali u Kopenhagenu, gdje su dali izjavu listu Socijaldemokraten o razvoju socijalističkog radničkog pokreta u BiH. Osim toga, oni su u ovoj izjavi naglasili da stanovništvo BiH, bilo socijaldemokratsko ili ne, želi apsolutno što skoriji mir i da, zahvaljujući ruskoj revoluciji, postoji nada da više nije daleko demokratizacija Evrope i s tim zajedno trajni međunarodni mir.¹²¹⁾ Ministarstvo inostranih poslova sistematski je pratilo kretanje bosanskih delegata. 26. V ono šalje izvještaj ZMF-a o njihovom držanju u Štokholmu. Tu se kaže da su bosanski socijaldemokrati istupili za hitno zaključenje mira i za demokratske i socijalne reforme u zemlji. Istovremeno, oni su se izjasnili protiv irendentizma, kojim se, po njima, služi buržoazija, a ne socijalna demokratija. Na osnovu primljenih informacija, u Ministarstvu se smatra da bosanska delegacija nema namjeru da u Štokholmu djeluje na štetu Monarhije.¹²²⁾ U izvještaju koji je Ministarstvo spoljnih poslova dostavilo 31. V Zajedničkom ministru finansija baronu Burijanu između ostalog se kaže da su se Bosanci u Štokholmu držali pasivno i da nisu izašli iz svoje rezerve.¹²³⁾ Početkom juna, Zemaljska vlada prikupila je potpunije podatke o kretanju socijaldemokratskih delegata iz BiH i njihovim stavovima u Štokholmu i cjelovit izvještaj o tome dostavila ZMF-a 12. juna 1917. U ovome izvještaju, koji je, u stvari, pripremila policijska direkcija u Sarajevu, kaže se da su na putu za Štokholm Markić i Glumac boravili dva dana u Beču i tu vodili razgovore sa socijaldemokratskim vođama dr Adlerom, Seitz-om i Rennerom. Vođe austrijske socijalne demokratije željele su — prema izvještaju — da pribave informacije o jugoslavenskom pitanju. Iz Beča Markić i Glumac otputovali su u Berlin, a odatle u Štokholm, gdje su se javili predsjedniku komiteta Troelstri. U razgovoru sa bosanskim delegatima učestvovali su Holanđanin Troelstra, Šveđanin Branting,

¹¹⁹⁾ BAH — ZMF — No. 481 — Pr. BH/1917 — O pripremama za Štokholmsku mirovnu socijalističku konferenciju i učešću delegata SDS BiH i SDH i Slavonije prvi je u nos na osnovu arhivske građe iscrpno pisao Vlado Strugar u knjizi Jugoslavenske socijaldemokratske stranke 1914—1918. — glave: II i III — agreb 1963.

¹²⁰⁾ ABH — ZMF Nr. 490 — Pr. BH/1917.

¹²¹⁾ ABH — ZMF — Nr. 538 — Pr. BH/1917.

¹²²⁾ ABH — ZMF — Nr. 568 — Pr. BH/1917.

¹²³⁾ ABH — ZV BiH — Nr. 9585. Präs./1917.

Flamanac Huismans i Dankinja Bank. Razgovor je vođen na njemačkom jeziku. Bosanski delegati bili su pozvani da odgovore na pitanja koja je sadržavao upitnik, na osnovu čega je zatim Komitet trebalo da izradi svoju platformu o pitanjima mira i da je iznese pred internacionalnu socijalističku konferenciju. Upitnik je tražio odgovore na značajna pitanja svjetskog mira kao što su — nacionalno pitanje, autonomija pojedinih nacija, pitanje ratne odštete, zatim odgovore na tačke koje su se odnosile na Belgiju, Srbiju, poljsko pitanje, Elzas-Lortingiju itd. Na ova pitanja bosanski delegati nisu odgovorili, nego su, prema izvještaju, izjavili da SDS BiH nije mogla da zauzme stanovište o njima pošto je za vrijeme rata bilo onemogućeno svako javno okupljanje kao i javna diskusija. Osim toga, oni se nisu smatrali kompetentnim da odgovore na postavljena pitanja i zbog toga što u tome pogledu, po njihovoj navodnoj ocjeni, partija nije imala uticaja u zemlji. Što se tiče jugoslavenskog pitanja i njegovog rješenja u Austro-Ugarskoj, delegati su samo mogli da preciziraju svoje stanovište prema kome se ovaj problem rješava samo ujedinjenjem jugoslavenskih zemalja (tj. BiH, Dalmacije, Istre, Kranjske, Bačke, Banata u jednu državu u okviru Monarhije. Na kraju, u izvještaju se govori o njihovoj izjavi o Srbiji i Crnoj Gori, koje bi, ako bi ostale izvan Austro-Ugarske Monarhije, kasnije kao jugoslavenska manjina težile da se priključe većini. Ovo stanovište o Srbiji i Crnoj Gori oni su, zastupali zbog toga, kaže se u izvještaju, da ih na konferenciji ne bi smatrali aneksionistima.¹²⁴⁾

Među navedenim izvještajima o držanju bosansko-hercegovačkih socijaldemokrata u Štokholmu ovaj posljednji je svakako najpotpuniji, ali neki dijelovi u njemu nisu imali potvrdu ni u prethodnom ni u kasnijim izvještajima, koje su Ministarstvu spoljnih poslova slali njegovi diplomatski predstavnici, naročito princ Fürstenberg, grof Hadik i baron Musulin. Međutim, što je najvažnije, u SDS BiH nije niko — pa ni Markić — zastupao stanovište o ujedinjenju Jugoslavena u Monarhiji u kome se isključuje narod Hrvatske i Slavonije, što je sadržina Markićeve izjave, kakvu je, navodno dao pred članovima Holandsko-skandinavskog komiteta. Prema istim izvorima, bosanskohercegovački delegati vratili su se u Sarajevo nesvršenog posla, pošto im je nedostajala punomoć da bi mogli da u ime SDS BiH odgovore na upitnik. Ali, Markić se ubrzo vratio u Štokholm i pred Komitetom izložio svoj problem, koji je, po ocjeni princa Fürstenberga, frazerski, nacionalistički obojen i sadrži jedan pasus o ujedinjenju Jugoslavena u okviru Monarhije, ako ne bi mogla da se ostvari unija svih Jugoslavena.¹²⁵⁾ Markić se poslije toga nije vratio u BiH, ali je svojim izjavama izazvao partijsko rukovodstvo da se ogradi od njegovog istupanja i djelovanja u inostranstvu. U tom smislu Sreten Jakšić obratio se pismom Angelini Balabanovoj, sekretaru cimervaldske Internationale Socijalističke komisije, u kome se, između ostalog, kaže: »Cijela aktivnost Franje Markića u inostranstvu ne odgovara socijalističkim i internacional-

¹²⁴⁾ ABH — ZMF — Nr. 649. Pr. BH/1917.

¹²⁵⁾ ABH — ZV BiH — No. 13166 — Präs./1917.

nim principima SDS BiH i nije u ime naše partije... Stoga Vas molimo da objavite našu izjavu kako bi odstranili svaku sumnju o principijelnoj čistoći naše partije i pokazali da ona ne ide putem Franje Markića.«¹²⁶⁾

Mirovna inicijativa socijalista neutralnih zemalja, koja je u maju 1917. u Štokholmu okupila predstavnike socijaldemokratskih partija iz više evropskih zemalja, bila je dokaz da su narodi Evrope željeli da se što prije učini kraj ratu. Kao što se vidjelo, prema ovoj inicijativi ispoljili su pozitivan odnos i zvanični predstavnici Austro-Ugarske Monarhije, očekujući da bi, pod uticajem vođa austrijske socijalne demokratije, rezultat Štokholmske internacionalne mirovne socijalističke konferencije mogao za Monarhiju biti povoljan.

U ovim, kao i u mnogim drugim manifestacijama za mir, koje su u proljeće 1917. predstavljale najvažniji oblik političkih kretanja u Monarhiji uopšte, a u njenim jugoslavenskim zemljama posebno, osjećao se, jače ili slabije, uticaj ruske februarske revolucije, koju je naročito pozdravio socijalistički proletarijat, sa velikim nadama u brzo okončanje rata i socijalističku budućnost.

Krajem maja 1917. bio je otvoren Austrijski parlament, što je imalo poseban značaj u razvoju jugoslavenskog pokreta. Kao što je poznato, prilikom otvaranja Parlamenta 30. maja 1917. Anton Korošec je u ime kluba jugoslavenskih poslanika iz Slovenije, Istre i Dalmacije podnio deklaraciju, kojom potpisani narodni zastupnici »na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.«¹²⁷⁾ Ova deklaracija imala je snažan odjek u svim jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarke i izvršila je velik uticaj u pravcu jačanja pokreta za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavena. Ma kako da je BiH imala poseban značaj sa stanovišta ratne strategije Monarhije, a iznimne odredbe nalazile svoje opravdanje u toj strategiji, i u BiH moralo je doći do popuštanja i promjena. Izraz toga procesa bio je Manifest radničkoj klasi BiH koji su 30. juna 1917. objavili glavni odbor SDS BiH i Uprava GRS-a. U Manifestu se proglašava obnavljanje aktivnosti organizacija socijalističkog radničkog pokreta i formulišu zadaci na kojima treba da se odvija to obnavljanje. Kao i u drugim zemljama, najvažniji zadatak koji se u tome momentu nalazio pred socijalističkim pokretom BiH bila je borba za mir koja je najdublje povezano i nedjeljiva od borbe za demokratiju, slobodu i samopredjeljenje naroda, za afirmaciju načela ruske revolucije i obnovu Socijalističke Internacionalne »u kojoj će vladati duh **Marksa, Engelsa, Žoresa, Kauckog, Tucovića** i ruske socijalne demokratije.«¹²⁸⁾

¹²⁶⁾ ABH — ZV BiH — No. Nr. 846—5. Präs./1917.

¹²⁷⁾ Ferdo Šišić: Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca — 54. Deklaracija Jugoslavenskog kluba — Zagreb 1920 — str. 94.

¹²⁸⁾ Manifest radničkoj klasi Bosne i Hercegovine (Proglaš Glavnog odbora SDS BiH i uprave GRS) Glas Slobode, br. 1 — 30. juna 1917, str. 1.

Pored Manifesta, obnovljeni Glas Slobode u svom prvom broju donio je još dva principijelno značajna članka. U prvom od njih pod naslovom Socijalna demokracija, svjetski rat i svjetski mir list se opredjeljuje za pravac koji su u socijalističkim partijama zastupale tzv. manjine, koje, u stvari, prema Glasu Slobode, izražavaju interese većine među radnicima. Istovremeno, većine u socijaldemokratskim partijama odgovorne su za neuspjeh i raspad Socijalističke Internacionale, jer su svojom politikom pružile podršku imperijalističkim vladama svojih zemalja. Ovim člankom Glas Slobode navijestio je da će obnavljanje socijalne demokracije u BiH teći u znaku kritike oportunitizma u međunarodnom socijalističkom pokretu na liniji socijalističke ljevice okupljene u cimervaldskom pokretu. U drugom članku¹²⁹⁾ u Glasu Slobode ruska revolucija ocjenjuje se kao »događaj« od najvećeg značaja u cijeloj svjetskoj historiji« i ističu velike zasluge ruske socijalne demokracije, koja je »proklamovala potrebu mira bez aneksija i ratnih otšteta sa pravom samoopredjeljenja naroda«. U Manifestu u navedenim priložima dati su temeljni principi kojima su imale da se rukovode organizacije socijalističkog radničkog pokreta u cjelokupnoj svojoj političkoj aktivnosti. Da bi mogle da se osposobe za izvršavanje zadataka postavljenih u Manifestu, trebalo je u prvom planu raditi na jačanju političkih i sindikalnih organizacija i na širenju socijalističkog lista Glasa Slobode. Obnavljanjem organizovanog političkog i sindikalnog rada, napredni dijelovi radničke klase vraćali su se na društveno-političku scenu, ističući uporedo svoje brojne socijalne, ekonomske, kao i političke zasluge. Međutim, bili su potrebni veliki napori da bi se iz »trogodišnjeg drijemeža« probudio socijalistički radnički pokret. Iako ga je praktično tolerisala, vlada je ipak držala ovaj proces obnavljanja socijalističkog rada pod čvrstom kontrolom, kako bi mu ona određivala koordinate i granice razvoja. To je neosporno lakše polazilo za rukom, nego da spriječi aktivnost u smislu Majske deklaracije Jugoslavenskog kluba, čiji su nosioci u BiH bili poznati građanski političari iz uticajnih nacionalnih stranaka.

Objavljivanje Majske deklaracije bilo je nesumnjivo događaj koji je od svih političkih snaga u jugoslavenskim zemljama Monarhije zahtijevao da se opredijele i prema njemu zauzmu svoje stanovište. Tako je bilo i u BiH, u kojoj se poslije izjave Jugoslavenskog kluba u Bečkom parlamentu osjećalo življe političko kretanje. Dr Dimović i dr Sunarić već su bili uspostavili kontakte sa jugoslavenskim političkim krugovima u Zagrebu i Beču u težnji da se obnovi rad Sabora i uspostavi ustavni život u BiH.¹³⁰⁾ Poslije Deklaracije, oni su se odmah angažovali da njenom programu osiguraju podršku uticajnih političkih faktora u BiH. Iako su u tom pogledu imale značajan uspjeh, neki politički krugovi, u stvari, oni najreakcionarniji, pružili su otpor njihovim nastojanjima. Grupa oko Šerifa Arnautovića, jednog od najistaknutijih muslimanskih političkih prvaka, suprostavila je Deklaraciji svoj plan, po kome je BiH trebalo da se priključi Ugarskoj sa statusom autonomne jedinice,¹³¹⁾ a hrvatski političari, koje je predvodio

¹²⁹⁾ Glas Slobode, nr. 1 — 30. juna 1917. Ruska revolucija — str. 2.

¹³⁰⁾ Hamdija Kopidžić, n. d. str. 222—3.

¹³¹⁾ Ibidem, str. 224.

nadbiskup Štadler, insistirali su na rješenju jugoslavenskog pitanja u smislu hrvatskog prestiža i dominacije.¹³²⁾ Ipak, kako među srpskim i hrvatskim, tako je i među muslimanskim političarima platforma Deklaracije našla svoje ugledne pristalice. To je pokazala posjeta koju je predlagatelj Deklaracije dr Korošec učinio Sarajevu u jesen 1917. kada su gotovo sve nacionalne političke stranke u BiH izrazile podršku jugoslavenskoj orijentaciji.

U jeku intenzivne političke aktivnosti u BiH, izazvane pod uticajem Majske Deklaracije, SDS BiH ostala je dosljedna svome stanovištu o potpunom jedinstvu Jugoslavena, ali je, za razliku od građanskih partija, odbacivala rješenje jugoslavenskog pitanja uz pomoć imperijalističkih vlada jednog ili drugog bloka zaraćenih sila. Izražavajući spremnost radničke klase BiH da, prema svojim mogućnostima, doprinese ujedinjenju i oslobođenju Jugoslavena, socijaldemokrati su isticali da se ovaj cilj može postići jedino snagom samog naroda i uz pomoć međunarodne radničke klase. Pri tome oni su smatrali posebno značajnim da naglase svoju povezanost i pripadnost tzv. socijalističkoj manjini u internacionalnom socijalističkom pokretu, istinskoj internacionalnoj socijalnoj demokratiji »a ne tzv. većinama koje pomažu rat i koje su upropastile internacionalu.¹³³⁾

Tako se put ujedinjenja i oslobođenja Jugoslavena, koji je odabrala SDS BiH, razlikovao od puta kojim su išle jugoslavenske i bosanskohercegovačke građanske stranke, jer je ona bila čvrsto uvjerena da u ostvarenju toga cilja treba da ide radničkim putem, da bez kolebanja slijedi svoje samostalno, socijalističko stanovište. Istovremeno, povezujući rješenje jugoslavenskog pitanja sa ostvarenjem svjetkog mira, SDS BiH je, već od početka obnavljanja svoje aktivnosti, izrazila svaje opredjeljenje za mirovna načela cimervaldskog pokreta, ruske revolucije i socijalističke manjine u Internacionali i takvo svoje opredjeljenje potvrdila pristupanjem Bernskoj internacionalnoj socijalističkoj komisiji.¹³⁴⁾ Krajem 1917. u vodstvu SDS BiH bilo je jasno da su mirovni pokušaji Holandsko-Skandinavskog komiteta doživjeli neuspjeh, da su se u Štokholmu kompromitovale »socijalističke većine« kao saradnici svojih vlada, prije svega austrijska socijalna demokratija, i da se mir u interesu međunarodnog proletarijata može postići samo borbom za načela koja je istakla ruska socijalistička revolucija. Neposredno poslije izbijanja ustanka petrogradskog proletarijata Glas Slobode pisao je da su ruski radnici postali »pioniri jednog velikog društvenog preobražaja« i inicijatori »pravednog i demokratskog mira, kome teže »nepregledne mase svjetskog proletarijata.«¹³⁵⁾

Uticaj oktobarske revolucije osjetio se u pajačanoj aktivnosti SDS BiH ne samo u njenom zalaganju za mir, koje je prožimalo sve njene akcije, već i u zahtjevima za rješenje nacionalnog i agrarnog pitanja,

¹³²⁾ Ibidem, str. 225.

¹³³⁾ Šta hoćemo? — Glas Slobode, br. 15 — 3. oktobra 1917. str. 1—2.

¹³⁴⁾ ABH — ZV BiH — No 947. Präs./1918. Arhiv KP BiH, tom II — Odluka o stanovištu Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine prema aktualnim političkim pitanjima — str. 295.

¹³⁵⁾ Radničko vlada u Petrogradu, Glas Slobode, br. 26 — 13. novembra 1917, str. 1.

kojima je ona nastojala da pokrene široke mase naroda. Takvo opredjeljenje bosanskohercegovačke socijalne demokratije dalo je povoda Zemaljskoj vladi da pooštiri nadzor organa vlasti nad njenim djelovanjem. Jedna od prvih mjera bila je cenzura proglaša »Radnom narodu BiH« koji je predsjedništvo socijaldemokratskih saveza objavilo u Glasu Slobode početkom januara 1918. Iz ovoga proglaša cenzura je izbacila stavove koji se odnose na jugoslovensko, odnosno balkansko pitanje i na agrarno pitanje, jer se u njima propagira stanovište da obrazovanje balkanske federativne republike predstavlja socijaldemokratsko rješenje jugoslovenskog pitanja, a definitivno rješenje agrarnog pitanja traži u bolješvičkom smislu.¹³⁶⁾

U pogledu afirmacije SDS BiH i njenog osposobljavanja za rad u uslovima posljednje godine rata bila je veoma značajna Zemaljska konferencija radničkih organizacija održana 3. II 1918, koja je pokazala da su u socijaldemokratske redove u BiH sve šire prodirale ideje i pogledi u čijem znaku se u međunarodnim socijalističkim pokretima vršio obračun sa oportunizmom i izdajstvom tzv. većina i radala nova Internacionala. Pod uticajem opšteg unutrašnjeg političkog razvoja u BiH, koda je narod sve otvorenije ispoljavao težnju za mirom, a kmetovi sve glasnije zahtijevali ukidanje feudalnih odnosa, u ZV BiH smatralo se da će u daljem toku događaja neminovno rasti uloga i uticaj SDS BiH, pa je s tim u vezi upućen zahtjev svim organima vlasti da živo prate pokret socijalne demokratije i stalno obavještavaju zemaljsku upravu o cjelokupnoj aktivnosti socijalističkih organizacija.¹³⁷⁾ Pri tome vlada je zahtijevala od svih organa uprave da posebno obraćaju pažnju na boljševičku propagandu na letke koje rasturaju boljševički agitatori među zarobljenike, kao i među vojnike koji sa istočnog fronta dolaze na dopust. U tom pogledu ona je specijalno upozorila na proglaš koji su socijaldemokratske organizacije ratnih zarobljenika uputile proletarijatu Austro-Ugarske Monarhije i Njemačke pozivajući ga da se zajedno sa radnicima ze-

¹³⁶⁾ Kasim Isović: Odjeci i uticaji oktobarske revolucije na prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine (1917—1921) — Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH — Godina VII — Sarajevo 1967 — str. 330—336 — U vezi sa pojačanom aktivnošću i »revolucionarnom orijentacijom« SDS BiH poslije oktobarske revolucije u Rusiji dr Nikola Babić je propustio da u svojoj doktorskoj disertaciji spomene i da se koristi navedenom zbirkom dokumenata Kasima Isovića, koja je sadržana u glavi III GRAĐA od str. 283—570. Napominjem također da bi teza dra Nikole Babića o »revolucionarnoj orijentaciji« SDS BiH, izložena u glavi IV njegove knjige, zahtijevala izvorno znatno širu i jaču argumentaciju da bi mogla da se održi u našoj historiografiji. S tim u vezi smatram da je sa stanovišta istorijske realnosti naučno tačnije i opravdanije mišljenje mr. — Ilijasa Hadžibegovića da je SDS BiH »u znatno izmijenjenim uslovima (tj. poslije oktobarske revolucije — moja pr.) zadržala raniju taktiku i borbena sredstva. Sve se završava na pisanoj riječi padložnoj strogoj cenzuri i ograničenoj usmenoj agitaciji usmjerenoj protiv eksploatacije. Radničke štrajkove i seljačke nemire **ne pokušava da usmjeri revoluciju** za koju su službeni izvještaji tvrdili da ideal siromašnih masa, nego ih partijsko rukovodstvo **stišava i obuzdava** kao anarhističke pojave«. (Ilijas Hadžibegović Politika i ciljevi socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine za vrijeme prvog svjetskog rata — Filozofski fakultet u Sarajevu — R A D O V I — VI — Sarajevo 1970—1971. str. 485).

¹³⁷⁾ ABH — ZV BIH — Nr. 947/Präs. 17. II 1918.

malja Antante i radnicima i vojnicima socijalističke Rusije bori za »mir bez aneksije i kontribucija na osnovu prava svih naroda na samoopredjeljenje«. ¹³⁸

Austrougarske vlasti u BiH imale su mnogo razloga za povećanu predostrožnost prema radničkom pokretu. Zahtjevi da se dokonča rat i uspostavi mir prerastali su pod uticajem ruske revolucije u pokret koji se nezaustavljivo širio među radnicima, a zatim je počeo da prodire i u vojne jedinice. Veliki januarski štrajk u Austriji, u kome je učestvovalo preko pola miliona radnika, demonstrirao je revolucionarne mogućnosti austrijske radničke klase i svojim uticajem doprinosa jačanju socijalističkog pokreta u drugim zemljama Monarhije. Štrajk je imao odjeka i među radništvom u BiH. To potvrđuje izvještaj Direkcije policije za BiH upućen 2. II 1918. godine generalštabnom odjeljenju komandujućeg generala, u kome se navodi da radništvo u Sarajevu namjerava da priredi štrajk kao u Monarhiji i da pojedini vojnici izražavaju simpatije prema štrajku, koji bi imao karakter demonstracije za mir. ¹³⁹) Da bi se spriječio takav razvoj situacije, ZMF upućuje Zemaljskoj vladi u Sarajevu krajem februara 1918. precizna uputstva o mjerama protiv štrajkova i drugih nemira sa zahtjevom da se svom energijom bezobzirno i u klici uguše. ¹⁴⁰)

Povodom mirovnih pregovora u Brestlitovsku, kotarski predstojnici izvještavali su vladu gotovo svakodnevno o manifestacijama stanovništva za mir. ¹⁴¹) U većim industrijskim objektima i pogonima, kao i u rudnicima, radnici su prijetili štrajkovima ako se ne usvoje njihovi zahtjevi za povećanjem nadnica i poboljšanjem drugih uslova za rad. Radničkim skupštinama sada sve masovnije prisustvuju Muslimani i izražavaju želju da se svrstaju u redove socijalne demokratije. ¹⁴²) Organi vlasti bili su s razlogom veoma zabritnuti da se nezadovoljstvo radnika i stanovništva organizovano ne prenese u armiju. ¹⁴³) Iako su po uputstvima iz centra organi uprave poočetravali nadzor nad organizacijama socijalističkog radničkog pokreta, očekujući da se u ovako nemirnim prilikama može ostvariti vladino predviđanje o porastu uloge bosanskohercegovačke socijalne demokratije na platformi tzv. manjine u interenacionalnom socijalističkom pokretu, oni su istovremeno nastavili sa praksom da održavaju kontakte sa radničkim vođama u centru i provinciji i da, koristeći se iskustvom Ministarstva unutrašnjih poslova Austrije u borbi protiv velikog januarskog štrajka, uz njihovu pomoć stišavaju nezadovoljstvo radnika i sputavaju radničke akcije. ¹⁴⁴) Pokazalo se da se situacija u BiH mijenjala brže nego što je SDS BiH bila u stanju da joj se prilagodi i svojom aktivnošću utiče na tok i pravac njenog razvoja. Ona je neosporno potvrdila da je u idejnom pogledu bila na visini onih snaga u međunarodnom socijalizmu, koje su krčile put novoj Interenacionali i u pobjedi oktobar-

¹³⁸) ABH — ZMF — Nr. 124. Pr. BH/1918.

¹³⁹) ABH — ZV BiH — Nr. 1668/Präs. 1918.

¹⁴⁰) Kasim Isović, n. dj. dokument 32, Beč 25. februar 1918. str. 345—347.

¹⁴¹) ABH — KBS — Nr. 194. Präs./1918.

¹⁴²) ABH — ZV BiH — Nr. 248 — Präs. BH/1918.

¹⁴³) ABH ZV BiH — Na Nr. 97 Z. St./1918.

¹⁴⁴) ABH — ZV BiH — Na 2618. Präs./1918.

ske revolucije vidjele početak nove epohe čovječanstva, ali ona nije imala snage da svoje ideje pretvori u akciju radničke klase u čije ime je istupala i kojoj se obraćala propagiranjem svojih misli i gledišta.

Problem ujedinjenja Jugoslavena nalazio se u samoj žiži političkih kretanja u svim jugoslovenskim zemljama, u kojima su se političke snage i stranke grupisale i međusobno diferencirale zavisno od načina i oblika rješenja jugoslavenskog pitanja za koji su se opredjeljivale. Kao protagonisti internacionalnog i marksističkog pravca u krugu jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka, SDS BiH je odbacivala kako Majsku, tako i Krfsku deklaraciju naglašavajući da su to formule jugoslovenske buržoazije za rješenje jugoslavenskog pitanja. Ona je, međutim, na jugoslavensko pitanje gledala kao na balkansko pitanje nalazeći da je ovo »najvećim dijelom jugoslavensko pitanje.¹⁴⁵⁾ Pada u oči da se ona, sada više ni formalno ne poziva na »Tivolsku« rezoluciju Prve jugoslavenske socijalističke konferencije, koja polazi od pretpostavke postojanja Monarhije u budućnosti, nego isključivo zastupa stanovište Prve balkanske socijaldemokratske konferencije kao jedino ispravno socijalističko stanovište u pogledu rješenja jugoslavenskog pitanja. Uz to, socijaldemokrati BiH sa posebnim zadovoljstvom ističu da su u ovom pogledu sa njima saglasni njemački internacionalni socijalisti iz Austrije i Njemačke, koje predvode Otto Bauer, Friedrich Adler, Karlo Kautsky, Hugo Hase, Karlo Liebknecht i koji svojom borbom protiv imperijalizma »pomažu težnje jugoslavenskog naroda za njegovim ujedinjenjem.¹⁴⁶⁾

Jugoslavensko pitanje nije pocijepalo samo građanske stranke u jugoslovenskim zemljama na pristalice Majske i na pristalice Krfske deklaracije, nego je i među socijaldemokratskim partijama došlo do razdvajanja u vezi sa pitanjem oblika njegovog rješenja. Jugoslavenska socijaldemokratska stranka u Sloveniji i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije pružile su podršku Majskoj deklaraciji Jugoslavenskog kluba, dok je SDS BiH i dalje zastupala stanovište Beogradske konferencije balkanskih socijaldemokratskih stranaka. Ali, austrougarske vlasti u BiH su sasvim tačno vidjele da je u vezi sa jugoslovenskim pitanjem došlo do podvajanja i u samoj SDS BiH. U izvještaju o aktivnosti socijalističkih organizacija, koji je početkom druge polovine marta 1917. Zemaljska vlada dostavila ZMF u Beč, kaže se da se Jakšićevom internacionalistički orijentisanom vodstvu javlja opozicija iz redova mladih inteligentnih radnika pretežno srpske nacionalnosti, koji stoje na pozicijama Majske deklaracije i na njenoj platformi nastoje da se približe jugoslavenskoj socijalnoj demokratiji.¹⁴⁷⁾ Konstatujući ovaj proces razdvajanja, vlada je naredila svim organima političke uprave da ni u kome vidu ne dozvole tretiranje jugoslavenskog pitanja na socijaldemokratskim skupštinama, jer je bila na čisto da je propagiranje Jakšićeve balkanske formule, kao i propagiranje formule Majske deklaracije za koju se, navodno, zalaže Jakšićeva opozicija »mladih i inteligentnih srpskih radnika« jednako upejeno protiv postojećeg uređenja Monarhije i u krajnjoj konzekvenci protiv Monarhije uopšte.

¹⁴⁵⁾ Kako da se ujedine Jugosloveni, Glas Slobode, br. 18 — 2. marta 1918, str. 1.

¹⁴⁶⁾ Put do ujedinjenja Jugoslavena, Glas Slobode, br. 19 — 6. marta 1918, str. 1

¹⁴⁷⁾ ABH, ZV BiH — Nr. 4183/Präs. 1918.

Kako nije direktno povezivala jedno s drugim, vlada je istim aktom naredila potčinjenim organima da na socijaldemokratskim skupštinama takođe spriječe svako objašnjava. je agrarnog pitanja. Sa razvijenim klasnim refleksima za politička kretanja koja bi mogla za nju da postanu opasna, ona je na taj način otežavala socijalnoj demokratiji da svojoj jugoslavenskoj platformi osigurava podršku revolucionarnog elementa kakvo je bilo seljaštvo BiH. U tom pogledu vlada je utoliko više bila odlučna, jer se mogla uvjeriti kako je seljaštvo, naročito u okolini Tuzle i Zenice, krajem rata počelo da se okreće socijalnoj demokratiji, vjerujući da će tako ubrzati rješavanje agrarnog pitanja.¹⁴⁸⁾ Viđeci u povezivanju socijalne demokratije sa nezadovoljnim seljaštvom, naročito sa kmetovima, realnu opasnost za društveni i politički poredak, Zemaljski poglavar Sarkotić učinio je u tom pravcu korak dalje, pa je izdao naređenje kojim se zabranjuje svako učešće seljaštva u radu javnih skupština industrijskih radnika, željezničkih namještenika i uopšte pripadnika drugih staleških grupa.¹⁴⁹⁾

Pojave orijentacije seljaštva prema SDS BiH bile su posljedica ne samo njegovog uvjerenja da je oslobođenje kmetova vladinim metodom fakultativnog otkupa proces veoma dug nego istovremeno i posljedica njegovog razočaranja u obećanja koja su mu davale građanske nacionalne stranke. Ali, ove pojave su takođe rezultat i činjenice da je socijalna demokratija, poslije oktobarske revolucije, na Zemaljskoj konferenciji radničkih organizacija donijela odluku kojom se pozivaju i seljaci da, zajedno sa radnicima, pristupaju u organizaciju SDS BiH. Time je ona bila izmijenila odnos prema seljaštvu utvrđen još na osnivačkom kongresu u partijskom programu i konkretizovan u kasnijim dokumentima, iz kojih se vidi njeno principijelno gledište da seljaštvu nije mjesto u socijaldemokratskoj radničkoj partiji. Međutim, stroge policijske mjere Zemaljske vlade učinile su da ova promjena odnosa socijalne demokratije BiH prema seljaštvu nije imala u praksi većeg značaja. U stvari, SDS BiH nije bila pripremljena za ulogu organizatora nosioca revolucionarnih težnji i mogućnosti bosanskohercegovačkog seljaštva, koje je ono u to vrijeme ispoljavalo. Zbog toga se i njena aktivnost u pogledu ujedinjenja Jugoslavena iscrpljivala na terenu propagande, pri čemu je ona polagala težište da se među jugoslavenskim socijaldemokratskim partijama ostvari jedinstvo u duhu cimervaldske Internacionale.

U vezi sa pitanjem ujedinjenja Jugoslavena događaji su se razvijali tako brzo da je problem jedinstvenog istupanja jugoslavenskih socijaldemokratskih partija postao veoma akutan, jer su one ovome pitanju prilazile sa izrazito različitim pozicija. Dok su se SDS Hrvatske i Slavonije i Jugoslavenska socijaldemokratska stranka opredijelile za Majsku deklaraciju, SDS BiH je insistirala na usvajanju marksističkog pravca cimervaldskog pokreta. »Internacionalni socijalistički rad i strogo čuvanje principa samostalne klasne borbe proleterijata,¹⁵⁰⁾ to je za SDS BiH bila

¹⁴⁸⁾ Ibidem.

¹⁴⁹⁾ ABH — ZV BiH — Nr. 8476 — Prxs./1918.

¹⁵⁰⁾ Radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Glas Slobode, br. 62, 10. avgusta 1918. str. 1.

platforma na kojoj je bila mogućna obnova Socijalističke Internacionale i takođe platforma jedinstvenog rada jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka. Razlike između bosanskohercegovačke socijalne demokratije, s jedne, i hrvatske i slovenačke socijaldemokratije, s druge strane, bile su tako duboke a razvoj jugoslavenske stvari tekao tako brzo, da nije bilo moguće da se one izgode i uklone. Ispravnost svoga stanovišta SDS BiH je provjeravala u konfrontaciji kako sa građanskim nacionalnim konceptima, tako i sa pogledima unutar jugoslavenske socijalne demokratije. Protivnik svih buržoaskih formula u pogledu rješenja jugoslavenskog pitanja — nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja Jugoslavena, SDS je ostala usamljena sa svojim socijalističkim gledištima o balkanskoj federativnoj republici. To se potvrdilo i prilikom posjete grofa Tisze, bivšeg predsjednika mađarske vlade, Bosni i Hercegovini u septembru 1918, kada je većina građanskih političkih predstavnika zahtijevala da se pitanje BiH rješava u sklopu cjelokupnog jugoslavenskog problema na osnovi načela samoopredjeljenja naroda.¹⁵¹⁾ Memorandum, koji su srpski i hrvatski političari predali grofu Tiszi imao je, po ocjeni Glasa Slobode, karakter »prve zajedničke deklaracije bosanske buržoazije¹⁵²⁾ o jugoslavenskom rješenju pitanja BiH. U vrijeme Tiszine septembarske turneje po BiH, koja je bila sračunata na rješenje bosanskog, kao i jugoslavenskog pitanja u mađarskom smislu, socijaldemokratski list je sa posebnom oštrinom i veoma argumentovano kritikovao promađarsko stanovište muslimanskih feudalnih političara Šerifa Arnautovića, Mujage Komadine i dr Safetbega Bašagića, ne skrivajući zadovoljstvo što se mlađi muslimanski političari opredjeljuju za jugoslavensku koncepciju.

Ovo okupljanje buržoaskih političkih stranaka u BiH na platformi jugoslavenskog jedinstva, još više je uvjerilo SDS BiH u neophodnost jedinstva socijalističkih snaga u jugoslavenskim zemljama Monarhije u trenutku kada se pripremala istorijska odluka o budućnosti Jugoslavena. Ali, ona nije bila spremna da se u interesu jedinstva odrekne gledišta u čiji socijalistički karakter je bila nepokolebljivo uvjerena. Konferencija najistaknutijih predstavnika jugoslavenskih socijaldemokratskih partija, održana u Zagrebu 6. oktobra 1918, bila je posljednja prilika da se jugoslavenski socijalisti nađu na jedinstvenoj platformi. Ali ona je pokazala da jugoslavenske socijaldemokratske stranke nisu bile sposobne da ostvare jedinstvo sopstvenih redova kada su se našle neposredno pred pitanjem ostvarenja jugoslavenskog jedinstva. SDS BiH je pripremila svoj prijedlog rezolucije o Internacionali i nacionalnim problemima¹⁵³⁾ i odbila da prihvati stanovište hrvatske i slovenačke socijalne demokratije, koje su se izjasnile za saradnju sa buržoazijom i za učešće socijaldemokratskih predstavnika u radu Narodnog vijeća SHS.¹⁵⁴⁾ Paroli nacionalne koncentracije koju su slijedila vođstva SDS

¹⁵¹⁾ Ferdo Šašić, n. dj. — Memorandum bosanskih Hrvata i Srba Gr. Tiszi -- str. 171—174.

¹⁵²⁾ Znak da su živi — Glas Slobode, br. 76 — 28. septembra 1918, str. 1.

¹⁵³⁾ Arhiv KP BiH, tom II Socijalna demokratija prema aktuelnim problemima — str. 300—302.

¹⁵⁴⁾ Ferdo Šišić, n. dj. — Rezolucija socijalno-demokratske konferencije Hrvata i Slovenaca — str. 169—170.

Hrvatske i Slavonije i Jugoslavenske SDS ona je suprotstavila parolu koncentracije proletarijata i socijalne demokratije i u svojoj rezoluciji zalagala se za »Balkansku Federativnu Republiku, u koju će Srbi, Hrvati i Slovenci, kao potpuno kulturno i politički ujedinjena jugoslavenska nacija, ući sa ostalim balkanskim narodima«. ¹⁵⁵⁾

Posjeta grofa Tisze Bosni i Hercegovini i drugim jugoslavenskim zemljama Monarhije pokazala je da se stvarno više ništa nije moglo učiniti u pogledu očuvanja Austro-Ugarske. Vojni slom bloka Centralnih sila, otpočeo sredinom septembra, neminovno je vodio njihovom konačnom porazu. Proboj solunskog fronta i kapitulacija Bugarske 26. septembra 1918. bili su dokaz da se nezadrživo približava njihov opšti slom. Pa ipak, zemaljski poglavar BiH, general Sarkotić, u ovim trenucima gajio je nadu da bi rješenjem jugoslavenskog pitanja u veliko-hrvatskom smislu bilo moguće da se izbjegne raspad države. Ovim svojim prijedlogom Sarkotić je potvrdio da se u neriješenom jugoslavenskom pitanju nalazio jedan od osnovnih uzroka dugotrajne krize Austro-Ugarske i sada je, pred neminovnošću katastrofe, sa svoje strane preduzeo posljednji pokušaj da pokrene vrh Monarhije na trijalističko preuređenje države, koje mu se činilo kao posljednja mogućnost njenog spasavanja. ¹⁵⁶⁾

Međutim, jugoslavenski pokret za nacionalno ujedinjenje i oslobođenje išao je sada širokim tokom koji je određivao završni period rata. Početkom oktobra u Zagrebu je formirano Narodno vijeće kao političko predstavništvo Slovenaca, Hrvata i Srba koji žive u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske i usvojilo program čiji temelj čini »ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu, slobodnu i neodvisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba uređenu na demokratskim načelima«. ¹⁵⁷⁾ Već 19. X 1918. ono je objavilo Deklaraciju da »preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike« i traži »ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju... u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu... ¹⁵⁸⁾ Slučajno se desilo da je istog dana Glavni odbor SDS BiH u Glasu Slobode objavio proglas **Radnom narodu Bosne i Hercegovine**. U njemu Glavni odbor naglašava da jugoslavenske buržoaske stranke u saradnji sa SDS Hrvatske i Slavonije i Jugoslavenskom SDS traže formiranje nezavisne jugoslavenske države sa ciljem da u njoj zavedu novi poredak i »preuzmu vlast nad jugoslavenskim narodom« i zatim poziva radnike da se ujedine i okupe oko SDS BiH u »borbi za svoje zahtjeve u sadašnjici i budućnosti«. ¹⁵⁹⁾

Svoje stanovište prema ujedinjenju SDS BiH je objasnila u nizu principijelnih članaka objavljenih u Glasu Slobode tokom posljednjih mjeseci 1918. Ona nije bila u nedoumici u pogledu klasnog karaktera

¹⁵⁵⁾ Arhiv KP BiH, tol II, str. 301.

¹⁵⁶⁾ Hamdija Kapidžić, n. dj. str. 255.

¹⁵⁷⁾ Ferdo Šišić, n. dj. — Sastav i pravilnik Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, str. 174.

¹⁵⁸⁾ Ibidem. — Deklaracija Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, — str. 180.

¹⁵⁹⁾ Radnom narodu Bosne i Hercegovine — Glas Slobode, br. 82 — 19. oktobra 1918, str. 1.

jugoslavenske države kao i činjenice da je u borbi za jugoslavensku državu jugoslavenska buržoazija imala za svoga saveznika imperijalističku grupu vodećih sila Antante.¹⁶⁰) Iako je i sama uporno težila nacionalnom ujedinjenju i oslobođenju »jugoslavenskog naroda« i pri tome isticala da je upravo ona »prva u Bosni, a prije rata i jedina stranka, koja je bila za jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«¹⁶¹), SDS BiH se, za razliku od buržoaskih stranaka, zalagala za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavena u jugoslavenskoj državi u sklopu balkanske federativne republike i u savezu sa internacionalnim proletarijatom. Samo je socijaldemokratski put i oblik nacionalnog ujedinjenja i oslobođenja Jugoslavena po uvjerenju SDS BiH, bio garancija da će oni ostvariti svoje istinsko, potpuno i trajno nacionalno ujedinjenje i nacionalnu slobodu. Iako nije skrivala zadovoljstvo zbog stvaranja jugoslavenske države, ona je odbila da učestvuje u Narodnom vijeću SHS i njegovim organima, jer je htjela da se kao partija radničke klase u ovom istorijskom trenutku principijelno distancira od jugoslavenskih buržoaskih stranaka.

Proglašenjem suverene države Slovenaca, Hrvata i Srba »na cijelom etnografskom području toga naroda« u Hrvatskom državnom saboru 29. X 1918. i obrazovanjem vlade Narodnog vijeća SHS za BiH, »prve narodne vlade BiH« 1. XI 1918. zaključena je istorijska epoha u kojoj su Jugoslaveni stoljećima morali da žive u sastavu stranih država. Na kraju toga dugotrajnog razdoblja koje je odlazilo u prošlost i na početku novog perioda u kome je pripremana jedinstvena jugoslavenska država, SDS BiH je ostala čvrsto kod stava da ni u kome obliku ne može pružati podršku jugoslavenskoj buržoaziji u njenoj težnji da uspostavi svoju vlast, a da pri tome ne iznevjeri svoju privrženost interesima radničke klase i socijalizma, kao što je također čvrsto ostala na platformi Prve balkanske socijalističke konferencije uvjeren da je balkanska federacija onaj istorijski pronađeni oblik države koji osigurava najbolje uslove za kulturni i ekonomski napredak kao i za cjelokupni nacionalni razvoj »jugoslavenskog naroda« i drugih balkanskih naroda.

Pada u oči da u svome opredjeljenju i afirmiranju koncepcije Balkanske socijaldemokratske konferencije SDS BiH sada potiskuje svoje prvobitno saglašavanje sa stanovištem Ljubljanske jugoslavenske socijalističke konferencije za koje se tada izjasnila, tvrdeći da joj »ni na pamet nije palo, kao što su činile građanske stranke da traži ujedinjenje Jugoslavena u okviru Monarhije«, niti da traži »veliku hrvatsku ili veliku Srbiju«¹⁶²). Mi smo već ranije ukazali na činjenicu da je SDS BiH tokom vremena ispoljavala sve jaču opredijeljenost za rezoluciju Prve balkanske socijaldemokratske konferencije, proglašavajući je osnovom svoje linije u rješavanju jugoslavenskog pitanja i da se istovremeno sve rjeđe obraćala stavovima »Tivolske« jugoslavenske rezolucije. Okolnost što ona u trenutku raspada Monarhije tvrdi da nikada nije bila za rješenje

¹⁶⁰) Jugoslavensko pitanje i socijalna demokratija, Glas Slobode, br. 83 — 23. oktobra 1918. str. 1.

¹⁶¹) Naša stranka i Narodno vijeće, Glas Slobode, br. 85 — 30. oktobra 1918, str. 1.

¹⁶²) Arhiv KP BiH, tom II, str. 268.

jugoslavenskog pitanja u okviru Monarhije, iako je zajedno sa drugim jugoslavenskim socijaldemokratskim strankama na Ljubljanskoj konferenciji u novembru 1909. tražila preuređenje Austro-Ugarske u duhu nacionalne autonomije, smatrajući da je nacionalna autonomija najbolji oblik u kome Jugoslaveni mogu da ostvare svoje nacionalno jedinstvo, kao i najuspješniji svoj cjelokupni nacionalni razvoj, potvrđuje prije svega dubinu raskida sa socijalpatriotima u hrvatskoj i slovenačkoj socijalnoj demokratiji, koje su od početka imale rezervisan odnos prema Prvoj balkanskoj socijaldemokratskoj konferenciji. Ali, potiskivanje Ljubljanske konferencije u zaborav u trenutku rađanja jugoslavenske države imalo je i drugi razlog i smisao. To je bio metod odbrane SDS BiH od napada i kritike građanskih stranaka da je zanemarivala nacionalnu borbu i da je pod uticajem austrijske socijaldemokratske stranke radila na očuvanju Austro-Ugarske Monarhije. Ovim optužbama SDS BiH suprotstavljala je ne samo internacionalizam Balkanske socijaldemokratske konferencije već još više svoje poznato gledište o nacionalnom jedinstvu Jugoslavena, kome je ona zaista ostala dosljedna od osnivanja pa do kraja svoga samostalnog postojanja.

Pošto su se Jugoslaveni ujedinili u samostalnoj i jedinstvenoj jugoslavenskoj državi, SDS BiH je pokrenula i pitanje socijalističkog ujedinjenja, tj. ujedinjenja roscjepkanog jugoslavenskog radničkog pokreta u jedinstveni jugoslavenski socijalistički pokret. Jedini uslov koji je ona u tom pogledu postavljala bio je zahtjev da ujedinjeni pokret mora u teoriji i praksi slijediti marksistički pravac. Poslije neophodnih priprema i žestokih polemika sa socijalpatriotima i ministerijalistima održan je u Beogradu 20—23. aprila 1919. Kongres ujedinjenja, na kome je stvorena jedinstvena Socijalistička Radnička Partija Jugoslavije (komunista). U trenutku svoga formiranja nova jugoslavenska socijalistička partija imala je u BiH 6.078 članova¹⁶³). U poređenju sa stanjem iskazanim na V kongresu 1913. godine broj članova se više nego udvostručio. To je bio završetak desetogodišnjeg razvoja SDS BiH i njen kraj kao posebne i samostalne socijaldemokratske partije.

U svome kratkotrajnom postojanju, koje je ispunilo svega jednu deceniju, SDS BiH se razvijala u razdoblju koje je bilo izuzetno bogato događajima veoma značajnim ne samo u istoriji BiH, jugoslavenskih zemalja i država i Austro-Ugarske Monarhije, već i u istoriji Evrope i svijeta uopšte. To je bio period u kome je jugoslavensko pitanje ušlo u svoju odlučujuću fazu, kada se radilo o tome kome će stanovištu istorijski razvitak dati podršku — oslobođenju i ujedinjenju svih Jugoslavena u samostalnoj jugoslavenskoj državi ili trijalističkom preuređenju Austro-Ugarske Monarhije, u kojoj bi Jugoslaveni dobili status treće državne komponente. U stavu prema jugoslavenskom pitanju SDS BiH je dosljedno zastupala shvatanje da Jugoslaveni predstavljaju jedan narod koji je istorija primorala da stoljećima živi politički pocijepan i razdvojen. Takvo shvatanje preovlađivalo je u to vrijeme u istorijskoj i etnografskoj literaturi, kao i među progresivnim građanskim političkim snagama u jugoslavenskim zemljama, a SDS BiH ga je sa oduševlje-

¹⁶³) Ibidem, str. 309.

njem propagirala i zbog toga što je smatrala da ono, za razliku od buržoaske politike koja je potpirivala nacionalističke i šovinističko-separatističke suprotnosti, odgovara socijalističkoj prirodi i internacionalizmu radničke klase, koja u borbi protiv buržoazije teži jedinstvu i opire se svakom podvajanju koje ugrožava to jedinstvo. Međutim, u pogledu konkretnog oblika rješenja jugoslavenskog pitanja SDS BiH je pokazivala oscilacije između austromarksističkog stanovišta Prve jugoslavenske socijalističke konferencije u Ljubljani, koja se izjašnjava za jugoslavensku nacionalnu autonomiju u demokratski preuređenoj Austro-Ugarskoj Monarhiji i Prve balkanske socijaldemokratske konferencije u Beogradu, u duhu koje je, po njenom shvatanju, trebalo da Jugoslaveni na cjelokupnom svome etnografskom području obrazuju svoju jedinstvenu političku zajednicu u sklopu balkanske federativne republike.

U njenom opredjeljenju za stanovište »Tivolske« rezolucije, u čijem je donošenju i sama neposredno učestvovala, došao je do izražaja prije svega uticaj austrijske socijalne demokratije, koja se u odnosu prema nacionalnom pitanju držala Brnskog nacionalnog programa, kao i uticaj jugoslavenskih socijaldemokratskih partija Austro-Ugarske, prvenstveno uticaj SDS Hrvatske i Slavonije, koja je sve do osnivanja SDS BiH pružala značajnu pomoć socijalističkom radničkom pokretu u BiH. **Obraćanje** »Tivolskoj« rezoluciji počivalo je na njenom shvatanju o snazi i postojanosti habsburške države, koja je ispoljavala krize, ali ne takve prirode da bi SDS BiH pomišljala na njen raspad i rušenje. Ona je utoliko više imala razloga za takvo uvjerenje, jer se stalno osvjedočavala da najuticajnija opoziciona partija u Austriji, Socijalna demokratija, djeluje u pravcu njenog demokratskog reformisanja, a nikako u smislu njenog državnog potkopavanja i negiranja. Pa ipak, od Prve balkanske socijaldemokratske konferencije, u čijem je radu takođe učestvovala, kada je uspostavila bliže veze sa Srpskom SDS, ona se u početku deklarirše za obadvije rezolucije, Ljubljansku i Beogradsku, da bi se, u daljem razvoju događaja, u razmatranju jugoslavenskog pitanja više pozivala na rezoluciju Balkanske konferencije. Poslije iznimnih mjera u maju 1913, ona je intenzivirala veze sa austrijskom socijalnom demokratijom, koja je, pružajući svoju pomoć kod državnih organa u obnavljanju rada organizacija socijalističkog radničkog pokreta, nastojala da ojača svoj uticaj na SDS BiH, u čemu je, bez sumnje, imala uspjeha. Da je uticaj austrijske socijalne demokratije bio prisutan u aktivnosti SDS BiH, potvrđuje se naročito u njenim negativnim ocjenama balkanskih ratova, u kojima je pretežno vidjela suprotnosti među buržoazijama balkanskih država i njihovu međusobnu borbu za primat na Balkanu i zbog toga ove ratove osuđivala, a nije imala čula da osjeti i njihove progresivne elemente i značajke. Ona će se osloboditi uticaja austrijske socijalne demokratije tek u završnim godinama rata, kada će joj postati jasno da je ova, poput drugih velikih evropskih socijaldemokratskih partija, pružala podršku vladajućim faktorima Monarhije u njihovim imperijalističkim ratnim težnjama i planovima. Svoje razočaranje i raskid sa austrijskom socijalnom demokratijom ona će izraziti pristupanjem cimervaldskoj Internacionali, kao i svojom solidarnošću sa socijalističkim manjinama u austrijskoj i drugim socijaldemokratskim partijama i posebno svojim pozitivnim odnosom najprije

prema februarskoj buržoasko-demokratskoj, a zatim prema oktobarskoj socijalističkoj revoluciji u Rusiji, koju je pozdravila kao početak nove epohe svjetske istorije. U skladu sa svojim opštim opredjeljenjem za novu, istinsku proletersku Internacionalu, Internacionalu u duhu cimer-vladskog pokreta, socijalističkih manjina i oktobarske revolucije,¹⁶⁴⁾ SDS BiH se zalaže za rješenje jugoslovenskog pitanja u smislu rezolucije Prve balkanske socijaldemokratske konferencije, u uvjerenju da balkanska federativna republika »nije nikad bila utopija, koja je to najmanje danas, u doba velikih društvenih preobražaja«.¹⁶⁵⁾ Ovome stano-
vištu ona je ostala dosljedna i u trenutku stvaranja samostalne jugoslavenske države, čiji je klasni buržoaski karakter potvrđivao da se produžava eksploataisanje radnika od strane kapitalista dok je, s druge strane, njeno političko jedinstvo smatrala »ogromnim korakom u ostvarenju ideje o ujedinjenju svih Jugoslavena.«¹⁶⁶⁾ Tako je SDS BiH ostvareno rješenje jugoslovenskog pitanja prihvatila kao stvarnost u uvjerenju da je time »izvršeno kod nas nacionalno oslobođenje«,¹⁶⁷⁾ svjesna da se sada na frontu klasne borbe pred njom nalaze veliki zadaci u borbi za socijalizam, »da Jugoslavija, koja se sada stvara, postane socijalistička i uđe u veliku svjetsku socijalističku porodicu«.¹⁶⁸⁾

Tokom cijelog svoga postojanja SDS BiH je u odnosu prema jugoslavenskom pitanju, u shvatanju njegove nacionalne sadržine, kao i u opredjeljivanju u pogledu njegovog konkretnog rješavanja, zastupala stanovišta, koja su preovlađivala u jugoslavenskim socijaldemokratskim partijama austrijske, odnosno balkanske sfere i koja su svoj korijen imala više u njihovim idejama o prevazilaženju nacionalnih suprotnosti na njihovim područjima, nego što su odgovarala realnim interesima i potrebama baze iz koje se ona formirala i obnavljala. To je i bio razlog što njena nejaka i nerazvijena društvena osnova, radnička klasa BiH, nije svojim širokim frontom, koji je sam po sebi u razmjerama opštepolitičkog života u BiH bio dosta uzak, slijedila SDS BiH u njenoj jugoslavenskoj »tivilskoj« kao i balkanskoj politici. Otuda se može reći da je uticaj SDS BiH u rješavanju jugoslavenskog pitanja uopšte bio srazmjeran njenom stvarnom položaju i snazi u političkom životu zemlje i u očiglednom raskoraku sa njenim željama i nastojanjima. Međutim, treba naglasiti da to nikako nije bilo obilježje samo socijalne demokratije u BiH, već i u drugim jugoslavenskim zemljama, u kojima su socijaldemokratske partije isticale zahtjeve mnogo složenije i obimnije, nego što je njihova radnička klasa imala snage i bila spremna da se bori za njihovo oživotvorenje.

¹⁶⁴⁾ Ibidem, str. 294.

¹⁶⁵⁾ Jovo Jakšić Socijalistička Internacionala i svjetski rat — Sarajevo 1918, str. 55

¹⁶⁶⁾ Ujedinjenje svih Jugoslavena — Glas Slobode, br. 95. — 4. XII 1918.

¹⁶⁷⁾ Arhiv KP BiH — tom II — Šta da se radi — str. 277.

¹⁶⁸⁾ Ujedinjenje ili rascjepkanost — Glas Slobode, br. 92 b/26. novembra 1918.

S U M M A R Y

National Question in the Political Activity of Socialdemocratic Party of Bosnia and Herzegovina from the Second Congress to the Union Congress

by Dr Enver Redžić

In this paper the author analyzes the attitudes of Social-democratic Party towards the national question in the period from 1911 to 1919. In that period some very important events took place in the life of the people and the working class of Bosnia and Herzegovina. Those events unavoidably influenced the politics of Socialdemocratic Party in the field of national relations. Socialdemocratic Party endeavoured to remain in its activity at the standpoint which it took at the Ljubljana and Belgrade Conference of the Yugoslav Socialdemocratic parties towards the end 1909 and at the beginning of 1910. It tried to prevent the influence of civil parties within the working class and working class movement, because these parties led the politics of national separation and opposition.

Two big events — the Balkan wars and I World War — put to test the concepts of Social Democratic Party about the solution of the National question as well as its complete political activity. During the Balkan wars it, took together with the other Yugoslav Social Democratic Parties an anti-war standpoint, and was caught by the rules of the state of emergency. It showed a certain vacillation between the resolutions of I Yugoslav and I Balkan Social Democratic Conference, but it remained consistent to its belief about the Yugoslav national unity and persistent to its tendencies towards the democratization of political relations in the country. When I World War broke, it shared the destiny of Social Democratic parties in the Yugoslav countries of the Monarchy. As an oppositional political power it was again exposed to the rules of the state emergency and because of that it was forced to cease its political activity. The regime of Austro Hungarian government in Bosnia and Herzegovina could not have found in it the support for its war politics, such as the political tops of the Habsburg Monarchy had in Austrian social democracy. On the contrary, as soon as conditions made it possible, especially after the Russian February Revolution, it showed that its oppositional orientation was grounded on the basis and tendencies the fundamental interests of which were national liberation and the union of Yugoslavs independent of the destiny of Austro Hungarian Monarchy. The participation of Social Democratic Party delegates in the preparations for the International Socialist Peace Conference in Stockholm showed that, as for the solution of the national question, Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina deviated from the Brno national concept of the Austrian social democracy, namely, from the Austro-Marxian solution of the national question of the Habsburg Danube country.

This was a new trend in the political activity of Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina, the activity of which was renewed in the spring of 1917, the trend in which after the Russian Revolution, its complete congruity and accord with the decree of the Soviet government about the piece on the principle of national self-orientation was going to manifest itself. It was in this sense that Social democratic Party was going to insist on a clear delineation

with the national programme and the strategy of the bourgeois political parties. Under the influence of the revolutionary tide of the countries at war, in the countries of the Central forces in the first place, which was caused by the revolution in Russia, Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina was going to insist on a New International in the spirit of a new Zimmerwald movement of Social Democratic minorities in the big European Social Democratic Parties and the great Russian October Revolution. As for the solution of the Yugoslav question it was going to tend towards the materialization of the Decision of the First Balkan Social Democratic Conference, believing That the Balkan Federal Republic represents its best and most lasting solution.

It was going to remain constant to this standpoint in the moment of constituting of the independent Yugoslav state, the class bourgeois character of which meant to it that capitalists' exploitation of workers was going to be carried on, while on the other hand it considered its political unity »a big pace in the uniting of all Yugoslavs.« Thus Social Democratic Party of Bosnia and Herzegovina accepted the materialized solution of the Yugoslav question believing that »national liberation had been carried out with us« and that on the front of class struggles great tasks were before it the struggle for Socialism and that »Yugoslavia, the constitution of which was then in progress was becoming socialist and was entering the great world socialist family.